

De vermogensopbouw van de Leidse bevolking in het laatste kwart van de zestiende eeuw

R. C. J. VAN MAANEN

I. INLEIDING

Hoewel de oorlog tegen Spanje een gemeenschappelijk belang was van de opstandige gewesten, sedert 1588 als de Republiek der Verenigde Nederlanden naar buiten optredend, is men nooit gekomen tot één gemeenschappelijke belastingheffing van de ingezetenen ter bestrijding van de kosten van die oorlog. Financiëel bleven de onderscheidene gewesten autonoom. Slechts kwamen zij overeen volgens een vastgestelde verdeelsleutel jaarlijks de geraamde kosten van de Unie te dekken, waarvan Holland, dat de politieke hegemonie bezat, geruggesteund door een sterke economische positie, het leeuwendeel voor zijn rekening nam. Volgens de quoteverdeling zoals die in 1596 werd vastgesteld, betaalde het maar liefst 60%¹. En incidenteel, als de nood heel hoog gestegen was, stemden de provincies in met het opbrengen van extra middelen, uitdrukkelijk ten behoeve van de oorlogsvoering.

Hoe Holland de benodigde gelden bijeen wilde brengen, mocht het, zoals trouwens ieder gewest, zelf uitmaken. Verschillende middelen stonden het daarvoor ten dienste². Daar was allereerst de verponding, een belasting op onroerend goed, die geheven werd volgens kohieren, en geïnd door stedelijke of gewestelijke ambtenaren. Daarnaast bestonden er talloze imposten, op diverse verbruiksgoederen, zoals zout, bier, granen en bonen (het gemaal), en op rechtshandelingen, zoals overdracht van onroerend goed of vererving in de zijlijn (de collaterale successie). Deze middelen werden òf verpacht, òf direct bij de registratie van die rechtshandelingen, geïnd door een ambtenaar. En ten derde kende men de gedwongen lening, een middel waarnaar uitsluitend gegrepen werd als er op korte termijn financiën moesten worden gevonden, bijvoorbeeld om een acuut gevaar te kunnen beteugelen. Als in de vergadering van de Staten van Holland en Westfriesland, kortweg Staten van Holland genoemd, een resolutie hiertoe was aangenomen, moesten de

1. P. H. Engels, *De geschiedenis der belastingen in Nederland* (Rotterdam, 1848) 81.

2. S. J. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek*. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling letterkunde, nieuwe reeks deel LXVIII, nr. 3 (Amsterdam, 1961) 121-124; J. G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten* (Den Haag, 1970) 272-273.

steden betalen. Er werden kohieren aangelegd, meestal op zeer korte termijn, aan de hand waarvan de vastgestelde sommen door overheidsdienaren konden worden geïnd.

In tegenstelling tot elders³ bevinden zich in het stadsarchief van Leiden verscheidene van dergelijke kohieren, zij het her en der verspreid. Soms zijn er ook rekeningen aanwezig, met hun bijlagen. De oudste dateert van 1572, de jongste van 1602. Is het mogelijk aan de hand hiervan de vermogensopbouw van de Leidse bevolking vast te stellen? Hoe was de sociaal-economische ontwikkeling van Leiden in dit tijdvak? Een ambitieuze vraagstelling, vooral het tweede gedeelte, aangezien slechts sinds 1599 bekend is volgens welke norm de heffingen geschieden.

In de winter 1976/1977 heeft een werkgroep bestaande uit veertien personen⁴, onder begeleiding van de schrijver van dit artikel, zich bezig gehouden met het onderzoek naar de boven geformuleerde vragen. Eén van de kohieren waarvan de aanslagnorm bekend was, moest daarvoor als uitgangspunt dienen. Daarmee konden we, zo mogelijk, oudere kohieren gaan vergelijken. Het zou dus òf dat van de lening van 1599 worden òf van 1600, òf van 1602, welke drie in tijd zo dicht bij elkaar liggen dat onderlinge vergelijking uitsluitend van belang is voor bestudering van individuele vermogensontwikkelingen. Het kohier van 1600 is gebaseerd op dat van 1599. Het bevat geen nieuwe gegevens over de aangeslagenen, echter wel een verhoging van hun aantal; het geeft ook meer namen dan het kohier van 1602. Op grond hiervan alleen al verdiende bewerking van dat kohier de voorkeur. Maar bovendien is de instructie voor de commissarissen bekend: die voor de gecommiteerden van de lening van 1599 blijft namelijk gelden.

De keuze viel dus op het kohier van 1600. Het op kaart brengen en de bestudering ervan heeft het zwaartepunt uitgemaakt van de werkzaamheden van de werkgroep. Tevens werd een personenindex op het kohier van een gedwongen lening van 1576 tot stand gebracht. Beide kaartsystemen werden tot één doorlopende klapper samengevoegd, die werd geplaatst op de studiezaal van de Gemeentelijke Archiefdienst te Leiden.

3. In de inventarissen van de stedelijke archieven van Rotterdam, Den Haag en Alkmaar werden ze niet aangetroffen. Te Amsterdam bevindt zich het kohier van de gedwongen lening van 1585 (uitgegeven door J. G. van Dillen). Te Gouda die van 1599 en 1602 (inventaris van het oudarchief van Gouda, inv. nrs. 1947-1949) gebruikt door P. W. Klein (*Economisch-historisch Jaarboek*, XXXI (1967) 43).

4. De dames G. J. M. van Baarsel-Schouten, M. Burgerhout, H. Goudappel, mr. D. Kieboom-Jansen, E. D. M. Plooy-Cuipers, G. van Sluisdam, en de heren J. W. Heringa, M. J. Noppen, jhr. mr. R. C. C. de Savornin Lohman, dr. ir. K. L. van Schouwenburg, dr. F. Snapper, J. H. M. Urlings, mr. A. M. M. van der Ven, Th. C. Witte.

II. DE GEDWONGEN LENING VAN 1600

Historische achtergrond

1599 was een jaar van ongekende spanning voor de jonge Republiek. Door de vrede van Vervins, gesloten op 2 mei 1598 tussen de koningen van Spanje en Frankrijk kreeg het Spaanse leger de handen vrij om zich weer op de opstandige gewesten in het noorden van het rijk te concentreren. Het verwachte offensief bleef niet uit⁵. Al in februari werd het op twee plaatsen hervat: in Staats-Brabant en in het Rijk van Nijmegen. Prins Maurits legerde zijn troepen langs de Waal en de IJssel, in afwachting van de vijandelijke opmars. Maar deze bleef uit. Nadat in de nacht van 3 op 4 juni de Spanjaard het beleg van Zaltbommel had opgegeven, bleven de legers de rest van het oorlogsseizoen tegenover elkaar liggen, aan weerszijden van de Maas, nabij Kerkdriel en Heerewaarden. Hoewel de tijd nu rijp scheen voor een offensief van de Republiek, kon daar om twee redenen niets van komen. Ten eerste was er gebrek aan geld, en ten tweede aan troepen, doordat koningin Elisabeth van Engeland haar daadwerkelijke steun meende te moeten verminderen wegens geruchten dat er een nieuwe Armada op komst was. Bovendien ging het slecht aan het Duitse front: Emmerik kon niet dan met grote moeite behouden blijven. En in Vlaanderen werd een begin gemaakt met de insluiting van Oostende.

Wanneer we al deze feiten en geruchten tezamen bezien, dan wordt het begrijpelijk dat Holland de toekomst somber in zag, en zich ernstig ging bezinnen op financiële middelen om de benarde militaire positie het hoofd te kunnen bieden. Het gebrek aan enorme hoeveelheden geld werd des te nijpender doordat de Hollandse handel tezelfdertijd werd getroffen door een embargo door Spanje en de Zuidelijke Nederlanden⁶. Immers, het was grotendeels een transitohandel, die het voor een belangrijk deel hebben moest van de 'handel op de vijand'. Een inkomstenvermindering dus, juist op het moment dat er extra middelen nodig waren.

Evenals in de benauwdste jaren van de opstand, grepen de Staten opnieuw naar het middel van de gedwongen lening. Op 25 februari nam de vergadering van de Staten van Holland een resolutie hieromtrent aan⁷. Daags daarop werd vastgesteld dat het om een 200ste penning, oftewel een half procent van alle vermogens groter dan 3.000 gld. zou gaan⁸. De gecommitteerden kregen een instructie om de

5. Krijgsgeschiedkundige gegevens ontleend aan W. E. van Dam van Isselt, *Prins Maurits' veldtocht van 1599* (s.l., 1917).

6. F. Snapper, *Oorlogsinvloeden op de overzeese handel van Holland 1551-1719* (Amsterdam, 1959) 46.

7. *Resoluties van de vergaderingen van de Staten van Holland en Westfriesland, 1599* (s. l., s.a.) 60.

8. *Ibidem*, 95-96.

resolutie uit te voeren⁹. Er werden betalingstermijnen bepaald. En er werden kohieren opgesteld, zowel voor de steden als voor het platteland.

De financiële nood steeg echter zo hoog dat deze gedwongen lening, waarvan de eerste twee termijnen in april en juli 1599 voldaan moesten worden, niet voldoende was. In augustus besprak de Leidse vroedschap het voorstel van de Staten om ook de vermogens van 1.000-3.000 gld. onder de heffing te laten vallen¹⁰. Maar wegens de moeilijke omstandigheden voor de stad, met name een heersende pestepidemie, werd dit afgewezen. Dus men kwam ook in de Staten van Holland niet tot overeenstemming¹¹. Op 11 en 15 oktober herhaalde zich de geschiedenis: De vroedschap wees eerst een iets gewijzigd voorstel van Den Haag af. Vervolgens kon het voorstel niet tot een besluit van de Staten worden omgezet¹². Maar op 19 oktober ging Leiden om¹³, zodat de Statenvergadering een resolutie kon aannemen om het kohier van de gedwongen lening van februari jongstleden te herzien en er de bezitters van een vermogen van 2.000-3.000 gld. aan toe te voegen¹⁴. In dezelfde 'marathonzitting' van 12-23 oktober werd tevens een voorstel geformuleerd om voor 1600 wederom een gedwongen lening uit te schrijven. Net als in het lopende jaar 1599 zou er een 200ste penning geheven moeten worden van de vermogens van 2.000 gld. en meer¹⁵. Ondanks de zware tijdsomstandigheden ging de Leidse vroedschap hier op 18 november mee akkoord¹⁶. Op 26 november volgde de Statenresolutie. De volgende dag bleek echter de geldbehoefte nog niet bevredigd te zijn, maar het debat over verdubbeling van de lening die de vorige dag was toegestaan, leverde geen besluit op¹⁷. Dat volgde pas in de week van 11-18 december, nadat er op 2 en 10 december in de Statenvergadering, en op 6 december in de vroedschapsvergadering uitermate lang over gedelibereerd was¹⁸. En dat was ook geen wonder: een lening van een 100ste penning was ongekend hoog, en zou voorlopig dan ook niet meer gevraagd worden. Omdat men er zijn twijfels over had of zij wel voor de laagst aangeslagenen betaalbaar zou zijn, besloot men dat ieder die een vermogen bezat groter dan 2.000 gld., een 200ste penning daarvan zou moeten opbrengen; pas als het vermogen meer dan 5.000 gld. bedroeg was men verplicht in plaats van dit halve procent één heel procent te betalen. Indien men 'slechts' 2.000-5.000 gld. bezat dan bestond deze verplichting niet, maar had men de vrije keus tussen een 100ste of 200ste penning. Werd voor dit laatste ge-

9. Archief van de secretarie van Leiden na 1574, Gemeentearchief Leiden (SA II), 7368.

10. SA II, Vroedschapsboek (Vrb.) N, fol. 199 v.

11. *Resoluties, 1599*, 307.

12. SA II, Vrb. N, fol. 202v.; *Resoluties, 1599*, 420.

13. SA II, Vrb. N, fol. 208.

14. *Resoluties, 1599*, 452.

15. *Ibidem*, 463.

16. SA II, Vrb. N, fol. 237v.

17. *Resoluties, 1599*, 499, 501-502.

18. *Ibidem*, 511-512, 523, 563-564; SA II, Vrb. N, fol. 241.

kozen dan paste de stad de wederhelft bij, uiteraard met het recht van inning van de interesten van 12% (losrenten) en 7% (lijfrenten). Maar betaalde men zelf het volle pond, dan verkreeg men ook de rentebrieven, waarvan in 1601 voor het eerst interesten betaald zijn¹⁹. Van deze groep aangeslagenen werden ten behoeve van de stadsboden aparte registers opgesteld om daarin te kunnen aantekenen wat het antwoord was op de aan ieder persoonlijk gestelde vraag of zij 'de verdoublinghe van de grote leeninghe zelfs zullen opbrengen off nyet'²⁰.

Deze gedwongen lening van 1% van alle vermogens groter dan 2.000 gld. werd beschouwd als een verdubbeling van de herziene versie van die van februari van vorig jaar. Het kohier van 1600 was dan ook gebaseerd op dat van de zogenoemde grote lening van 1599. Ieders aanslag werd in principe verdubbeld, ook van hen die via de herziening alsnog werden aangeslagen over 1599 en ook van de vermogenden uit de categorie van 2.000-3.000 gld. Verder bestond er geen verschil. Dit betekent dat de in het kohier van 1600 weergegeven namen, functies en aanslagen, de situatie weergegeven van het moment dat het kohier van 1599 werd opgesteld, 20 april 1599²¹. Het feit dat er sedertdien aangeslagenen waren overleden, leverde geen enkel probleem op. De verdubbelde aanslag moest in dat geval gewoon door de erven worden opgebracht²².

Instructie voor de commissarissen van de Staten van Holland

De resolutie van de Staten van Holland van 26 februari 1599 omtrent de te belasten vermogensbestanddelen, alsmede de instructie voor de commissarissen van de grote lening, van 27 februari, bleven onverminderd van kracht voor de gedwongen lening van 1600²³. Slechts omdat er problemen rezen 'aengaende de duysterheden . . . uyt het inhouden van de resoluties der Heeren Staten bevonden, aengaende het redres van de capitale settinge' waren er enige aanvullende artikelen nodig voor de instructie van de commissarissen (16 maart 1600). Maar deze gaan uitsluitend over het opstellen van een nieuw kohier en de termijnen van betaling. Vragen betreffende de taxatie of de rechten van de aangeslagenen kunnen geheel en al beantwoord worden uit de oorspronkelijke instructie van 1599.

Hoe is het kohier tot stand gekomen? Bestaande registers of kohieren van verpondingen, weekgelden of welke belasting dan ook vormden het uitgangspunt. Deze moesten, indien nodig, door de commissarissen worden aangevuld met namen van personen die ten onrechte ontbraken. Vervolgens moest de stad in wijken verdeeld, en zouden uit iedere wijk drie personen worden gekozen, plus een secre-

19. Rekeningen van de tesorier ordinaris, 1600 (fol. 218), 1601 (fol. 11b, 660) in SA II en SA II, 7369.

20. SA II, 4843.

21. SA II, 3991, fol. 99.

22. *Resoluties, 1601*, 7.

23. *Resoluties, 1599*, 95-96, 98-101 en SA II, 7368; *Resoluties, 1600*, 105.

taris, om samen met genoemde commissarissen deze kohieren aan te passen aan de heersende situatie. Het spreekt vanzelf dat dit liefst mensen uit regeringskringen moesten zijn, maar in ieder geval 'de gemeene zake ende gereformeerde religie wel toegedaen'. Nadat de wijzigingen waren aangebracht kon het definitieve kohier worden opgesteld. De in de maanden oktober tot december genomen Statenresoluties maakten een nieuw kohier noodzakelijk, dat op 10 april 1600 gesloten werd²⁴.

Zeer belangrijk is de vraag naar de aard van hetgeen werd getaxeerd om de hoogte van de aanslag te kunnen bepalen. Genoemde Statenresolutie geeft een gedetailleerde lijst van roerende en onroerende goederen, rechten, en waardepapieren, die naar hun juiste waarde geschat moesten worden, en waarbij het niet terzake deed of ze zich binnen of buiten de stad, of zelfs het land bevonden: heerlijkheden, tienden, visserijen, huizen, landerijen, molens, erven, veren, gorsen, los- en lijfrenten, kustingen (hypotheekleningen), schepen, handelsvoorraden, meubelen, vaatwerk, juwelen, en geld; voorts wedden en tractementen, maar gekapitaliseerd. Het zijn allemaal vermogensbestanddelen. Als hier geen sprake was van een lening, zou men denken met een vermogensbelasting van doen te hebben, immers, zijn dit niet exact dezelfde elementen die tot ver in de zeventiende eeuw dáárbij aan bod kwamen²⁵? Zij het minder gedetailleerd, al deze zaken werden overgenomen in de eedsformule die de per wijk aangestelde functionarissen die hielpen het kohier op te stellen, moesten afleggen. Een extra puntje kreeg daarin nog aandacht: ook degenen die weliswaar niet het minimum-belastbare vermogen bezitten, maar wel 'geheele zijde of fluweele cleederen dragen', moesten worden aangetekend, waarbij tussen haakjes werd opgemerkt dat 'hoeden ofte mouwen voor geen geheele cleederen gerekent' werden. Om ieder misverstand te voorkomen.

De aangeslagene behoefde zijn aanslag niet zonder meer te accepteren. Nadat hij zijn aanslagbiljet thuis had ontvangen, kreeg hij welgeteld vijf dagen om een bezwaarschrift in te dienen, vergezeld van een eigen taxatie van zijn vermogen. Bleek deze te kloppen, dan werd de aanslag verminderd overeenkomstig de eigen begroting. Maar bleek de verklaring onjuist, dan werd de aanslag verviervoudigd, en de aangeslagene beschuldigd van meened. Bij het opstellen van het kohier van 1600 kreeg de belanghebbende wederom een termijn van vijf dagen om zijn beklag te doen over de aanslag.

Opvallend is het appèl dat op de burgerzin werd gedaan. Medewerking aan de taxatie zal worden gehonoreerd: legt men daarbij geen moeilijkheden in de weg, dan zal dat leiden tot 'goede consideratie by den commissarissen-taxateurs'. Het is niet duidelijk wat men zich daarbij moet voorstellen, maar het lijkt in ieder ge-

24. SA II, 7367, fol. 309.

25. P. W. Klein, 'De heffing van de 100ste en 200ste penning van het vermogen te Gouda, 1599-1722', *Economisch-historisch Jaarboek*, XXXI (1967) 44; SA II, 7539.

val niet ongunstig. Wanneer men zelf zijn aanslag op 1.000 gld. stelde (1599, dus 200ste penning!), werd van taxatie geheel afgezien. In Leiden kwam zo'n hoge aanslag echter niet voor.

Sterker nog was het beroep op landsdienaren en edelen. Zij werden aangespoord om het vaderland te dienen en een voorbeeld te stellen om meer te betalen dan strict vereist was. Aan deze oproep is zeer zeker gevolg gegeven. In Leiden kennen we het geval van Pieter van der Does die 'uyt affectie' een te hoge aanslag had opgegeven, maar wiens weduwe in 1600 niet meer in staat bleek aan het gevraagde te voldoen²⁶. En dat hij niet de enige was, blijkt wel uit de Statenresolutie omtrent een belasting te heffen in mei tot en met oktober 1601, waarin een regeling was opgenomen voor hen die zich in 1599 hoger hadden laten taxeren dan nodig was²⁷.

Natuurlijk moesten voor de betaling door de nieuwe aangeslagenen, en van ieders dubbele aanslag, nieuwe termijnen vastgesteld worden. Voor de eerstgenoemde groep werd die gesteld op de maanden april tot juli 1600²⁸, terwijl de verdubbeling moest worden opgebracht 'soo haest doenlijck sal zijn'²⁹. Dat dit niet van een leien dakje liep, illustreren talloze resoluties van de Staten van Holland waarbij de diverse ontvangers gemaand werden tot een spoedige betaling. De vroegste dateerde al van 12 april 1600, dus twee dagen nadat het Leidse kohier was vastgesteld. En in augustus treffen we ze nog steeds aan³⁰. Intussen waren er een aantal problemen uit de weg geholpen. De weduwe van Pieter van der Does kreeg voorlopig uitstel van betaling. En de vrouwe van St. Aldegonde kreeg afstel van haar Leidse aanslag van 300 gld., omdat ze een Haagse van 1.000 gld. had, die overigens al betaald was³¹. Maar dat Jan en Tonis Gijsbrechtsz. slechts 250 in plaats van 500 gld. behoefden te betalen, werd beslist op 16 januari 1601³². En dat de 1.120 gld. van Claes Dirksz. van Montfoort ten onrechte was opgelegd omdat zijn weduwe inmiddels naar Delft vertrokken was en zijn kinderen ieder reeds hun eigen portie hadden opgebracht, werd pas bekend op 28 januari 1601³³.

III. HET KOHIER VAN 1600

Het kohier, opgesteld door Niclaes Cromholt, raad in het Hof van Holland, Jacob Boelens, burgemeester van Amsterdam, Jan Dierhout, burgemeester van Gorinchem, Jan IJsenoutsz. van der Nesse, burgemeester van Leiden, en Claes

26. *Resoluties, 1600*, 140.

27. *Ibidem, 1601*, 82.

28. *Ibidem, 1599*, 452.

29. *Ibidem, 1600*, 107.

30. *Ibidem*, 127, 152, 212, 266.

31. *Ibidem*, 217.

32. *Ibidem, 1601*, 7; SA II, 7367, fol. 63.

33. SA II, 7367, fol. 73 v.

Cornelisz. van Noorden, schepen van Leiden, de door de Staten van Holland aangewezen gecommiteerden, bestaat uit twee gedeelten: 'over de stad Leyden, ende over de dorpen daeronder ressorterende ten opzicht van de verpachtinge der gemene middelen'. Het beslaat 309 bladen, waarvan er 122 voor de stad gebruikt zijn, en 187 voor het belastingdistrict Leiden³⁴. Het onderzoek heeft zich uitsluitend op het eerste gedeelte gericht, de stad dus. Er zijn verscheidene exemplaren van dit kohier geschreven. Het door ons gebruikte register berust in het Leidse stadsarchief, en is derhalve het stadsexemplaar. Maar tevens werd er voor de gecommiteerden zelf één opgemaakt dat zij op hun beurt moesten overdragen aan het gemeneland. Voor het stedelijk gedeelte is nog een kohier gemaakt ten behoeve van de ontvanger, Adriaan Pietersz. van der Werff.

Het Leidse stuk is ingedeeld volgens de zeventien bonnen, 'naer gewoonte' zoals de inleiding vermeldt. Inderdaad gebeurde de indeling van financiële registers te Leiden steeds naar de bonnen, de zeventien wijken waarin de stad was verdeeld, en waarvan de grenzen in het keurboek van 1583 nauwkeurig waren omschreven. Dit laatste wil echter niet zeggen dat de bonindeling niet veel ouder is. Al in 1394 wordt melding gemaakt van hoofdmanschappen, stadsdelen aan het hoofd waarvan een hoofdman stond, de voorloper van de latere bonmeester³⁵. Het was hun taak te zorgen voor het bonhuis en de daarin aanwezige inventaris, voornamelijk bestaande uit brandweergereedschappen. In verband met de brandblussing moesten zij er ook op toezien dat 's winters bepaalde gedeelten van de grachten ijsvrij werden gehouden. Verder inden zij onder de inwoners van hun bon een hoofdelijke omslag, en soms ook andere heffingen.

Na de per bon doorgenummerde aangeslagenen volgt, eveneens per bon, de zogenaamde 'vermeerderinge': de registratie van een enkeling die in 1599 vergeten was, maar vooral van die groep die 2.000-3.000 gld. aan vermogen bezat. De hier genoteerden werden zowel met terugwerkende kracht over 1599, als over 1600 aangeslagen. In totaal bevat het kohier 1249 aanslagregistraties. Hieronder bevinden zich twee instellingen, die bij de tellingen en berekeningen buiten beschouwing gelaten zijn, namelijk de gezamenlijke vrouwen van de abdij van Rijnsburg, ten name van vrouwe Stephanie van Rossum, en die van de abdij van Leeuwenhorst, ten name van vrouwe Johanna van Lier, die zich na de reformatie te Leiden gevestigd hadden, blijkbaar met medenemen van hun kapitaal: ze werden voor respectievelijke 4.000 en 2.000 gld. aangeslagen, verreweg de hoogste bedragen die voorkomen.

Niet iedereen die was genoteerd werd ook werkelijk aangeslagen. Zo genoten leden van de universitaire gemeenschap vrijstelling. Toch staan er achttien hoogleraren, de regent en de subregent van het Collegium theologicum, twee pedellen

34. J. V. Rypperda Wierdsma, *Politie en justitie* (Zwolle, 1937) 185.

35. H. A. van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten* (Leiden, 1975) 81.

en een 'economicus' in het kohier. Ook kon het gebeuren dat men bij nader inzien niet behoefte te betalen omdat het vermogen niet zo groot bleek als aanvankelijk was aangenomen. Honderd personen bleven zodoende buiten schot, waarvan er vijf blijkbaar zulke ernstige twijfelgevallen waren dat ze zowel onder de oorspronkelijke als onder de toegevoegde aangeslagenen voorkomen, maar beide keren werden vrijgesteld. Hun vermogens bedroegen dus nog geen 2.000 gld. Twee en twintig anderen, van wie het bezit een waarde had van nog geen 3.000 gld., vielen wel in de termen toen de groep van 2.000-3.000 gld. belast werd. Onder de 'vermeerderinge' treffen we derhalve twee en twintig 'oude bekenden' aan. Negen aangeslagenen werden uit het kohier geroyeerd, hetzij wegens verblijf in het buitenland, of door een fout van de klerk, of omdat men elders al aangeslagen was. En last but not least, ook de Leidse stadssecretaris Jan van Hout is wel opgeschreven, maar niet aangeslagen, hoewel zijn vermogen, gezien de aanslag van 70 gld. in de 200ste penning van 1602³⁶, daar best aanleiding toe gaf.

Samenvattend komen we tot de slotsom dat er in het kohier 1220 verschillende personen voorkomen, maar dat er daarvan slechts 1109 werkelijk zijn aangeslagen.

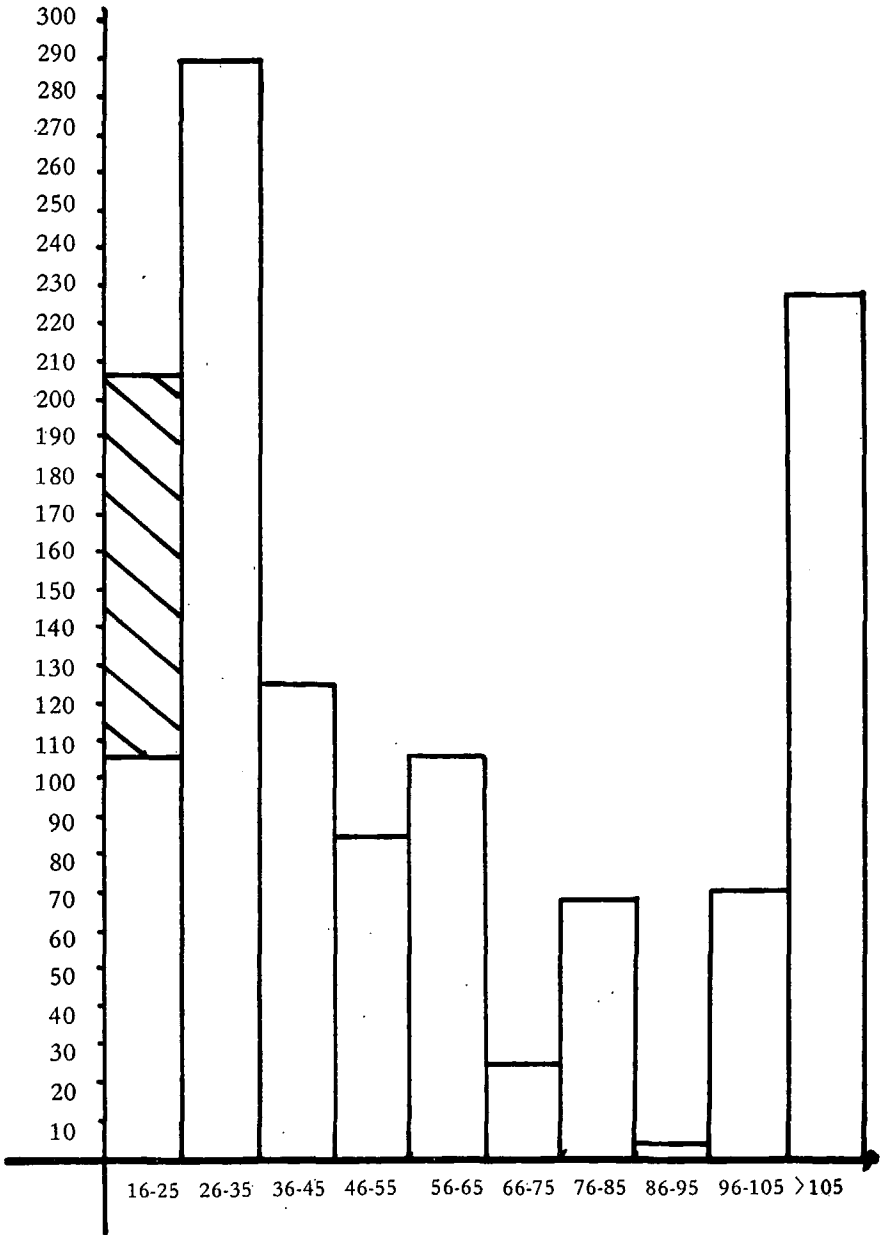
Vermogensopbouw van de bevolking

De Leidse aangeslagenen moesten een bedrag betalen dat varieerde van 20 tot 1.600 gld. Oftewel, ze bezaten een belast vermogen van tussen de 2.000 en 160.000 gld. (Een te hoge opgave van het vermogen uit liefde voor het vaderland, alsmede een te lage opgave om de heffing te ontduiken, moeten we, wegens ontbreken van enig inzicht daarin, buiten beschouwing laten). Van allen gezamenlijk bedroeg het vermogen 11.000.500 gld.; gemiddeld komen we per aangeslagene op 9.919 gld. Van de 1109 personen kwamen er 300 boven dit gemiddelde uit, wat overeenkomt met 27%, terwijl 809 personen, oftewel 73% daar onder bleef.

Om onderlinge vergelijking mogelijk te maken, hebben wij alle aangeslagenen ondergebracht in categorieën van steeds 10 gld., te beginnen met 16-25 gld., waartoe ook de 100 twijfelgevallen, die blijkbaar net geen 2.000 gld. bezaten, geacht mogen worden te behoren. De grootste groep aangeslagenen valt in de categorie 26-35 gld. Het zijn er 290; dat wil zeggen bijna een kwart van het totaal en bijna een derde van degenen, die onder het stedelijk gemiddelde vallen, met een gezamenlijk belast vermogen van nog geen 8% van het totaal. Deze groep is veel groter dan de volgende (36-45 gld.), waartoe 124 personen behoren, en zelfs dan de voorgaande (16-25 gld.), waartoe 106 werkelijk aangeslagenen behoren, plus 100 twijfelgevallen.

36. SA II, 7370, fol. 44.

Grafiek van de aangeslagenen per categorie, 1600

Men moet zich goed realiseren dat bovenstaande grafiek slechts een deel van de vermogensopbouw van de Leidse bevolking toont. Alleen het gegoede gedeelte (2.000 gld. was een vrij aanzienlijk kapitaal) komt erin aan bod. Om welk percentage van de totale bevolking gaat het hier? Aangezien de juiste bevolkingsgrootte in 1600 onbekend is, zullen we haar door berekening trachten te benaderen. Een aantal gegevens staat ons daarbij ten dienste.

Zo werd het inwonertal in 1581 berekend door verschillende schrijvers en met verschillende uitkomsten. Posthumus kwam op een totaal van 12.144 personen³⁷. Van Oerle hield het op 11.899³⁸, verwijzend naar Daelemans, die dit echter noemde als het aantal personen dat bij zijn onderzoek naar omvang en structuur van het Leidse huishouden betrokken was³⁹. Een bevolkingscijfer geeft Daelemans niet, maar hij rekent voor een huishouden gemiddeld 3,86 personen, noemt een aantal van 2.985 huishoudens en vermeldt dat 79 studenten en 81 scholieren in internaten en 334 behoeftigen in gasthuizen en leegstaande kloosters, buiten beschouwing zijn gelaten. Hij moet derhalve tot een zielental van 12.016 zijn gekomen. Aannemende dat de waarheid in het midden ligt, gaan we bij onze berekeningen uit van dit laatste cijfer: dus 12.016 inwoners in 1581. In 1622 bestond de bevolking uit 44.745 personen⁴⁰. Er kwamen dus in 41 jaar 32.729 mensen bij. De groei van de bevolking was uitsluitend te danken aan de enorme immigratie in Leiden⁴¹. Posthumus geeft de jaarlijkse aantallen poorterinschrijvingen⁴², ontleend aan de ter secretarie bijgehouden poorterboeken. In diezelfde periode van 41 jaar waren dat er 3.748. Gedeeld op de 32.729 personen, komen we tot de conclusie dat één poorter overeenkomt met 8,7 personen. In de jaren 1581 tot en met 1599 vonden er 1630 poorterinschrijvingen plaats. Vermenigvuldigd met de zojuist berekende factor 8,7 betekent dat een bevolkingstoename van 14.181 zielen, zodat er bij het begin van 1600 in totaal 26.197 personen in Leiden woonden (12.016 + 14.181).

Een tweede mogelijkheid om het inwonertal te benaderen biedt de registratie van het aantal personen dat in aanmerking wenste te komen voor goedkoop brood. Toen in 1597 en 1598 de graanprijzen een toppunt bereikten⁴³, besloot het Leidse stadsbestuur dat armlastigen (een rekbaar begrip!) zich konden opgeven voor de verkoop van door haar gesubsidieerd brood. In 1598 maakten 16.023 mensen daar

37. N. W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, II (Den Haag, 1939) 19.

38. Van Oerle, *Leiden*, 428.

39. F. Daelemans, 'Leiden 1581. Een socio-demografisch onderzoek', *AAG-Bijdragen*, XIX (1975) 147-149.

40. Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 153.

41. F. Braudel, *Capitalism and Material Life 1400-1800* (New York-Londen, 1973) 381; Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 155.

42. *Ibidem*, II, 44, III, 883.

43. Van Dillen, *Rijkdom en regenten*, 70.

gebruik van⁴⁴. De opgaven werden verstrekt door 3.529 gezinshoofden. Gemiddeld bestond een gezin dus uit 4,54 personen. Als we de 1220 verschillende geregistreerden in het kohier met deze zelfde factor vermenigvuldigen, komt het kapitaalcrachtige gedeelte van de bevolking op 5.539 personen. Armlastigen en kapitaalcrachtigen vormen dan tesamen een aantal van 21.562. De totale Leidse bevolking zal ongetwijfeld talrijker zijn geweest daar er ook nog wel een tussengroep zal hebben bestaan. Een steekproef van 50% der gevallen heeft uitgewezen dat zelfs van hen die van betaling werden vrijgesteld, niemand in het broodregister van 1597 voorkwam⁴⁵. De armen en rijken kenden dus zelfs in deze economische crisis geen grensgevallen. Maar hoe groot deze 'middenstand' is geweest, valt moeilijk te zeggen. Ik meen niet al te groot: Twee jaar graanschaarste zal velen genoopt hebben zich als armlastig op te geven om aan goedkoop brood te komen. Bovendien is het opmerkelijk dat in het kohier van 1600 de groep met vermogens van 1.600-2.500 gld. kleiner is dan de volgende groep van 2.600-3.500 gld., namelijk 299 tegenover 206 (waarbij de vrijgestelden zijn inbegrepen). Hoe groot zou het aantal bezitters van een vermogen van minder dan 1.600 gld. zijn geweest? Wanneer wij aannemen dat er practisch geen verschil bestond tussen de bevolking in 1598 en begin 1600, staat voor laatstgenoemd jaar een minimum aantal personen van 21.562 buiten kijf. Misschien moeten we er nog een duizendtal bij optellen.

Het totale aantal voor 1.601 berekende huizen bedroeg 4.208⁴⁶. Dit vormt een derde mogelijkheid om de bevolkingsgrootte na te gaan, mits de woonbezetting per huis bekend is. Daelemans kwam voor 1581 tot een gemiddelde bewoningsdichtheid van 4,4⁴⁷. Posthumus becijferde voor 1622 een gemiddelde woonbezetting van 5,08⁴⁸. Dit laatste lijkt me voor 1601 dichter bij de waarheid dan het eerste, want in 1581 waren er nog talloze gebroken gezinnen, en sedertdien is de bevolking explosief gestegen, en zij bleef ook nog stijgen na 1622. De overbevolking die de stadsuitbreiding van 1611 noodzakelijk maakte, waartoe in het begin van de jaren negentig al plannen werden gemaakt⁴⁹, moet een zeer hoge woonbezetting van de huizen met zich hebben gebracht, ondanks de grote bouwnijverheid in deze jaren⁵⁰ die juist een bewijs van die overbevolking is. Laten we 5,08 personen per huis als minimum aannemen. We komen dan in 1601 tot een bevolkingcijfer van 21.376. Op grond van de registers van de verkoop van gesubsidieerd brood was voor 1598 een gemiddelde gezinsgrootte van ruim 4,5 berekend. In 1581 woonde er

44. SA II, 5895.

45. SA II, 5549.

46. Van Oerle, *Leiden*, 430.

47. Daelemans, 'Leiden 1581', 188.

48. Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 171.

49. SA II, 3.

50. Van Oerle, *Leiden*, 306 vlg.

- 1 Wanthuis
- 2 Wolhuis
- 3 Vleeshuis
- 4 Gasthuis
- 5 Over 't Hof
- 6 Zevenhuizen
- 7 Rapenburg
- 8 Nieuwland
- 9 Hogewoerd
- 10 Burgstreng
- 11 Kerkvierendeel
- 12 Gansoorde
- 13 Nicolaasgracht
- 14 Marendorp
Rijnzijde
- 15 Marendorp
Landzijde
- 16 Overmare
Rijnzijde
- 17 Overmare
Landzijde

Stadsplattegrond van Leiden. Kopergravure door Pieter Bast, 1600. Met bonindeling (de nrs. gelijk aan die van fig. op p. 15). Prentverzameling Gemeentelijke Archiefdienst Leiden, nr. 239.

per huis 1,2 gezin⁵¹. Wanneer wij deze twee gegevens voor 1601 aannemen, betekent dat een gemiddelde woonbezetting van 5,4 man per huis, oftewel in 1601 een totale bevolking van 22.723 personen.

Op welke manier we de bevolking van 1600 ook benaderen, ten opzichte van 1581 is ze ongeveer verdubbeld. Deze conclusie wordt bevestigd door de stijging van de accijnsopbrengsten in dezelfde periode met ruim 100% exclusief de stijging van de prijsindex⁵². De berekende inwonerstallen variëren van bijna 22.000 tot ruim 26.000. We gaan van 24.000 personen uit om de verhouding te berekenen van de gefortuneerde toplaag tot de totale bevolking van de stad. Het kohier van 1600 telde 1.220 verschillende persoonsregistraties. Bij een gezinsgrootte van 4,54 betekent dat 5.539 personen. Op de 24.000 is dat een percentage van 23%, hetgeen betekent dat bijna een kwart van de gehele bevolking onder de welgestelden mag worden gerekend.

Onderlinge vergelijking van de bonnen

Nu we enige cijfers betreffende de gehele stad de revue hebben laten passeren, zullen we wat nader ingaan op de verschillende stadsdelen, de zeventien bonnen. Immers, het kohier was ingedeeld volgens die bonnen, zodat een onderlinge vergelijking mogelijk is. Per bon is het aantal aangeslagenen, ieder met een aanslag, bekend. We kunnen dus, behalve het totaal aantal aangeslagenen, ook het totaal vermogen per bon uitrekenen. Uitgedrukt in percentages van de stadstotalen levert dat de volgende uitkomsten op: Zie pag. 670.

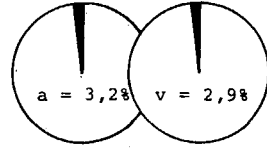
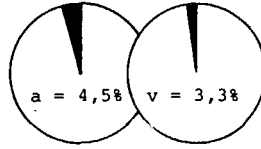
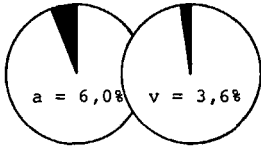
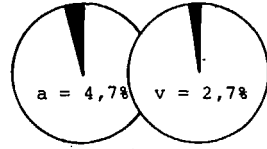
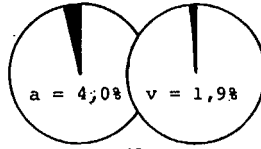
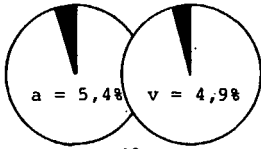
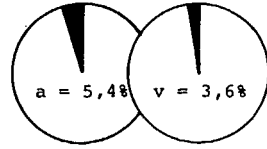
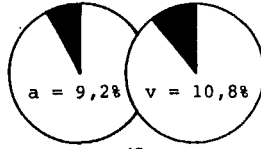
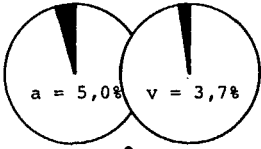
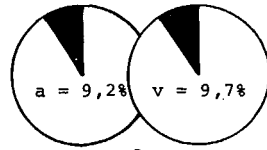
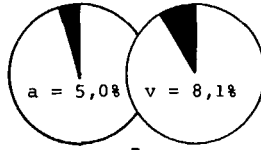
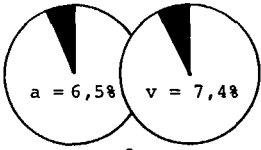
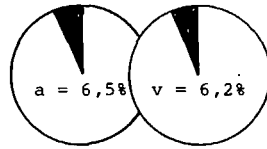
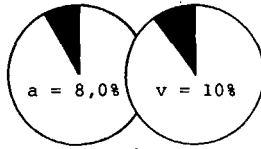
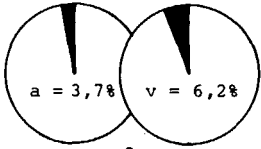
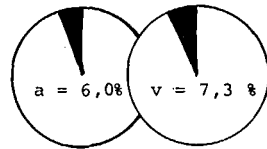
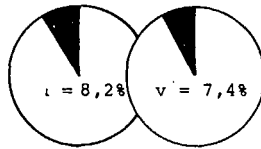
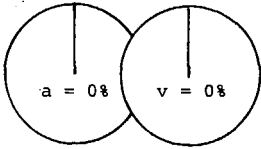
Wanneer we de absolute cijfers van het belast vermogen uitrekenen, zien we dat het bon Burgstreng koploper is met een kapitaal van 1.194.000 gld., gevolgd door het Gasthuis, met 1.098.000 gld., en Nieuwland, met 1.070.000 gld. De rij wordt gesloten door Niclaasgracht met slechts 217.000 gld. Hierbij dient direct te worden opgemerkt dat Burgstreng en Nieuwland met ieder 102 aangeslagenen de twee hoogsten zijn wat het aantal aangaat, en dat Niclaasgracht zich met 44 aangeslagenen in de onderste regionen bevindt.

Een betere grond voor onderlinge vergelijking levert die van de gemiddelde belaste vermogens per bon op. Dan blijkt dat Niclaasgracht, het bon met het minste kapitaal, ook gemiddeld het minst kapitaalkrchtig is. De grootste rijkdom treffen we aan in de bonnen Vleeshuisvierendeel en Rapenburg, die met kop en schouders boven de rest uitsteken. Opvallend is verder dat het betrekkelijk rijke Wanthuis (7,4% van het totale vermogen) door zijn groot aantal aangeslagenen van 91 het bij de gemiddelde vermogens niet ver brengt, zoals blijkt uit onderstaande tabel (tus-

51. Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 158.

52. *Ibidem*, III, 1142 vgl.

AANTAL AANGESLAGENEN EN BELAST VERMOGEN IN VERHOUDING TOT HET STADSTOTAAL IN PROCENTEN

1. Wanthuis	6. Zevenhuizen	11. Kerk 1/4	16. Overmare Rz.
2. Wolhuis	9. Rapenburg	12. Gansoorde	17. Overmare Lz.
3. Vleeshuis	8. Nieuwland	13. Niclaasgracht	
4. Gasthuis	9. Hogewoerd	14. Marendorp Rz.	
5. Over't Hof	10. Burgstreng	15. Marendorp Lz.	

sen haakjes zijn de aantallen aangeslagenen aangegeven):

1. Vleeshuisvierendeel	16.755 gld.	(41)
2. Rapenburg	16.181 gld.	(55)
3. Wolhuisvierendeel	12.015 gld.	(67)
4. Burgstreng	11.706 gld.	(102)
5. Gasthuisvierendeel	11.340 gld.	(88)
6. Zevenhuizen	11.277 gld.	(72)
7. Nieuwland	10.490 gld.	(102)

Het stadsgemiddelde bedroeg: 9.919 gld.

8. Over 't hof	9.577 gld.	(71)
9. Overmare Landzijde	9.171 gld.	(35)
10. Gansoorde	9.017 gld.	(60)
11. Wanthuisvierendeel	8.983 gld.	(91)
12. Hogewoerd	7.333 gld.	(56)
13. Kerkvierendeel	7.332 gld.	(56)
14. Overmare Rijnzijde	6.680 gld.	(50)
15. Marendorp Landzijde	6.068 gld.	(66)
16. Marendorp Rijnzijde	5.943 gld.	(53)
17. Niclaasgracht	4.932 gld.	(44)

Willen we iets meer te weten komen over de samenstelling van de groep aangeslagenen, dan kunnen we een onderzoek instellen naar de spreiding van het kapitaal. Wij becijferden per bon het percentage van de aangeslagenen die een vermogen hadden dat groter was dan het gemiddeld vermogen in het betreffende bon. Bovendien werd van deze groep op haar beurt weer het gemiddelde vermogen uitgerekend. Deze twee gegevens, plus dat van het gemiddelde vermogen van iedere bon, geven een aanwijzing over de concentratie van het kapitaal. Immers, wanneer dit percentage laag, en het verschil tussen de twee gemiddelden groot is, kan men spreken van concentratie van veel geld in weinig handen. Als daarentegen het percentage hoog is, doch het verschil juist klein, dan is de groep veel homogener. Verdergaande berekeningen om de gehele samenstelling van de groep te bepalen zijn achterwege gebleven. Onderstaande tabel geeft achtereenvolgens het percentage aangeslagenen boven het bongemiddelde, hun gemiddeld vermogen, en het gemiddeld vermogen van het gehele bon.

1. Wanthuisvierendeel	37%	16.264 gld.	8.983 gld.
2. Niclaasgracht	34%	8.840 gld.	4.932 gld.
3. Marendorp Rijnzijde	32%	10.824 gld.	5.943 gld.
4. Burgstreng	32%	24.121 gld.	11.706 gld.

VERMOGENSOPBOUW LEIDEN

5. Hogewoerd	32%	15.400 gld.	7.333 gld.
6. Gasthuisvierendeel	30,7%	29.592 gld.	11.340 gld.
7. Zevenhuizen	30,6%	26.454 gld.	11.277 gld.
8. Overmare Landzijde	28,6%	22.100 gld.	9.171 gld.
9. Over 't hof	28,2%	27.111 gld.	9.577 gld.
10. Marendorp Landzijde	27,3%	13.111 gld.	6.068 gld.
11. Overmare Rijnzijde	24%	13.667 gld.	6.680 gld.
12. Wolhuisvierendeel	24%	33.715 gld.	12.015 gld.
13. Gansoorde	21,7%	26.538 gld.	9.017 gld.
14. Nieuwland	21,6%	33.681 gld.	10.490 gld.
15. Kerkvierendeel	20%	21.181 gld.	7.332 gld.
16. Vleeshuisvierendeel	14,6%	86.666 gld.	16.755 gld.
17. Rapenburg	14,5%	83.125 gld.	16.181 gld.

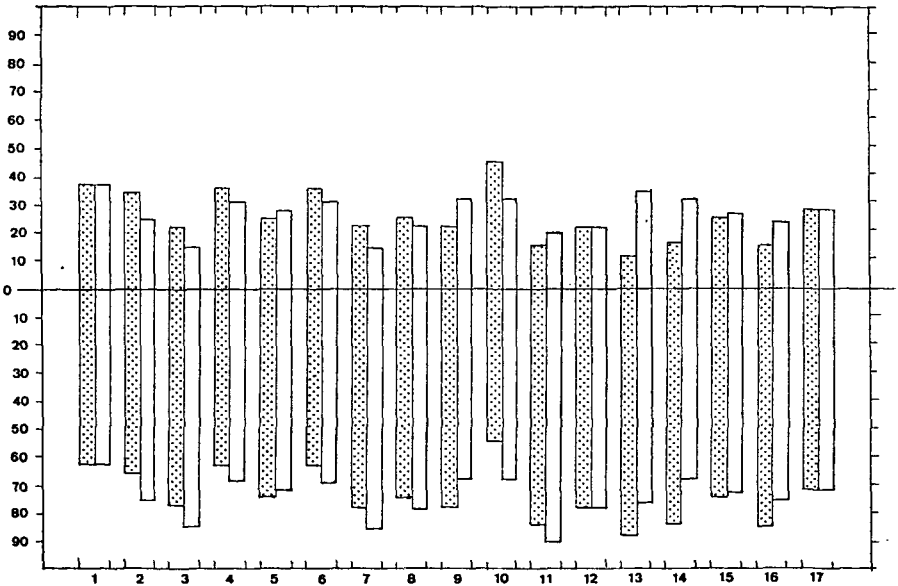
We lezen hieruit af dat de hoogste percentages samenvallen met de kleinste verschillen: In het Wanthuis, Niclaasgracht, en Marendorp Rijnzijde is het vermogendste deel van de bevolking dus betrekkelijk homogeen. Wel ligt het niveau van de gemiddelden in het Wanthuis beduidend hoger dan in beide andere bonnen, die daarbij dan ook de twee allerlaagste plaatsen bezetten. Aan de top zien we een zelfde situatie: het Vleeshuis en Rapenburg hebben zowel het laagste percentage als het grootste verschil. Zij nemen ook wat betreft de gemiddelden de twee bovenste posities in. In de twee allerrijkste bonnen is een groot deel van het kapitaal in handen van een kleine groep.

De grafiek op pag. 673, brengt de percentages aangeslagenen onder en boven het bongemiddelde nog eens duidelijk in beeld. Ter vergelijking zijn ook de percentages aangeslagenen in ieder bon boven of onder het stadsgemiddelde opgenomen. Het valt dan op dat in Wolhuis-, Vleeshuis-, en Gasthuisvierendeel, Zevenhuizen, Rapenburg, Nieuwland, en Burgstreng meer personen boven het stads- dan boven het bongemiddelde uitkomen, en dat in de overige tien bonnen de situatie juist omgekeerd is. Dit ligt ook voor de hand, aangezien genoemde zeven de welgestelde bonnen zijn, waar het gemiddelde van de vermogens hoger lag dan het stadsgemiddelde, terwijl dat bij de andere tien juist andersom was.

Tot nu toe hebben we ons uitsluitend bezig gehouden met de aangeslagenen in elk bon. Maar welk gedeelte was dit eigenlijk van de totale bevolking? Om hiervan een indruk te krijgen, staan ons twee mogelijkheden ten dienste. We kunnen het aantal gezinnen berekenen dat in 1601 in Leiden woonde, en we kunnen een vergelijking maken met de aantallen personen die in 1598 in aanmerking wilden komen voor goedkoop brood.

Zoals al bij de berekeningen omtrent het bevolkingsaantal van de gehele stad is

PERCENTAGES AANGESLAGENEN PER BON BOVEN/BENEDEN
HET BON- EN STADSGEMIDDELDE (GESTIPPELD)

1. Wanhuis	6. Zevenhuizen	11. Kerk 1/4	16. Overmare Rz.
2. Wolhuis	7. Rapenburg	12. Gansoord	17. Overmare Lz.
3. Vleeshuis	8. Nieuwland	13. Niclaasgracht	
4. Gasthuis	9. Hogewoerd	14. Marendorp Rz.	
5. Over 't Hof	10. Burgstreng	15. Marendorp Lz.	

gebleken, is het huizenaantal van 1601 bekend. Ook het aantal huizen per bon is berekend⁵³, en daarmee kunnen we wat beginnen, immers ook de gemiddelde bewoning per huis is bekend: in 1581 was dat 1,2 gezin per huis. Als we dat ook voor 1601 aannemen, dan vinden we de volgende percentages van het aantal aangeslagenen ten opzichte van het aantal gezinnen per bon:

1. Wanhuisvierendeel	65%	10. Kerkvierendeel	23%
2. Gasthuisvierendeel	49%	11. Marendorp Rijnzijde	23%
3. Burgstreng	47%	12. Nieuwland	17%
4. Wolhuisvierendeel	36%	13. Overmare Landzijde	15%
5. Vleeshuisvierendeel	35%	14. Hogewoerd	13%
6. Over 't hof	31%	15. Niclaasgracht	11%
7. Overmare Rijnzijde	29%	16. Marendorp Landzijde	11%
8. Zevenhuizen	27%	17. Rapenburg	9%
9. Gansoorde	26%		

53. Van Oerle, *Leiden*, 431.

De uitersten zijn het interessantst: in het Wanhuis, waarin het aanwezige vermogen nogal gelijkmatig over de aangeslagenen verdeeld bleek, behoort een zeer groot gedeelte van de bevolking tot die aangeslagenen. Blijkbaar een bon met weinig sociale tegenstellingen. Dit in contrast met het Rapenburg, gemiddeld het één na rijkste bon, waar een kleine zeer rijke top gevestigd was: hier behoorde slechts 9% van de bevolking tot de aangeslagenen, die overigens niet uitsluitend aan de gelijknamige gracht woonden.

Een opmerkelijk beeld geven deze percentages wanneer ze in kaart gebracht worden: hoe verder verwijderd van het middelpunt van de stad, nabij het stadhuis, waar reeds in de middeleeuwen de vier stadskwartieren genoemd naar het wanhuis, het wolhuis, het vleeshuis, en het gasthuis, elkaar raakten, hoe kleiner het aantal aangeslagenen per bon in vergelijking tot zijn totale inwonertal. Of anders gezegd: de rijken vestigden zich het liefst in het alleroudste centrum van de stad, en de armen woonden bijeen in de 'schil' daaromheen.

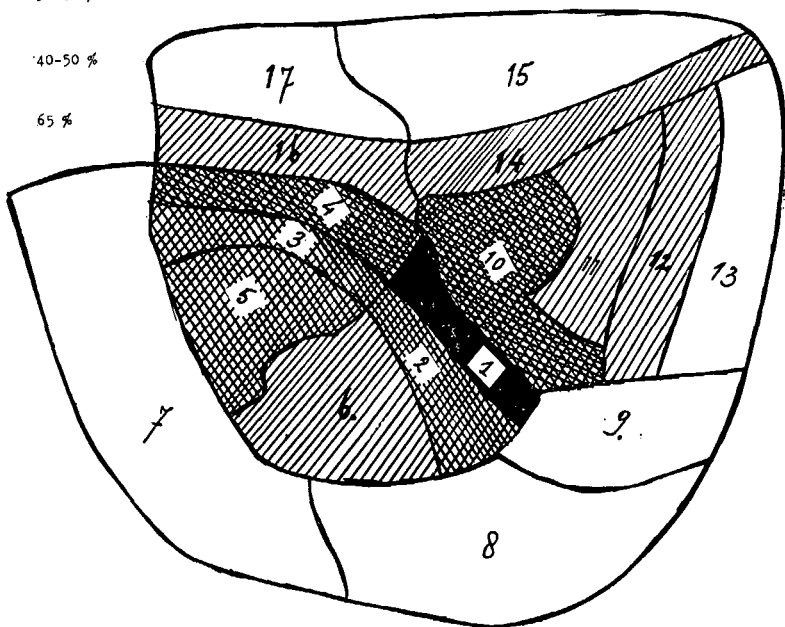
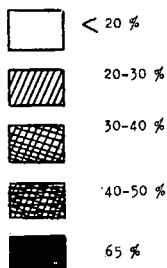
Een vergelijking van het aantal aangeslagenen en het aantal personen dat om goedkoop brood kwam, geeft een nog duidelijker indruk van de sociale structuur van de bonnen. In het volgende staatje zijn de bonnen op volgorde van het aantal behoeftigen gezet, terwijl de aantallen aangeslagenen tussen haakjes vermeld zijn:

1. Wanhuisvierendeel	70 (91)	10. Gansoorde	656 (60)
2. Burgstreng	266 (102)	11. Over 't hof	675 (71)
3. Vleeshuisvierendeel	329 (41)	12. Overmare Landzijde	883 (35)
4. Gasthuisvierendeel	338 (88)	13. Hogewoerd	1.458 (56)
5. Wolhuisvierendeel	352 (67)	14. Nicolaasgracht	1.480 (44)
6. Overmare Rijnzijde	462 (50)	15. Nieuwland	2.162 (102)
7. Marendorp Rijnzijde	464 (53)	16. Marendorp Landzijde	2.316 (66)
8. Kerkvierendeel	615 (56)	17. Rapenburg	2.870 (55)
9. Zevenhuizen	627 (72)		

Wat hierboven reeds over het Wanhuis en het Rapenburg gezegd is, blijkt ook uit deze cijfers zonneklaar. In mindere mate geldt voor Burgstreng eveneens dat er betrekkelijk geringe sociale verschillen voorkomen, terwijl die ook in Nieuwland wel danig in het oog springen.

Vergelijking van de verschillende uitkomsten van de berekeningen leidt tot de conclusie dat men in de bonnen Vleeshuisvierendeel en Rapenburg een concentratie van een aantal bewoners aantreft met een topvermogen, wat die twee gemiddeld tot verreweg de rijkste stadsdelen maakt. Het is dus nauwelijks verbazingwekkend wanneer we in het kohier in het Vleeshuis jhr. Pieter van der Does ontmoeten, wegens zijn verdiensten in de strijd tegen de Spaanse Armada luitenant-admiraal

BONGEWIJS OVERZICHT VAN DE PERCENTAGES AANGESLAGEN 'GEZINNEN' TEN OPZICHTE VAN DE TOTALE BEVOLKING PER BON

1. Wanthuis	65%	7. Rapenburg	9%	13. Niclaasgracht	11%
2. Wolhuis	36%	8. Nieuwland	17%	14. Maredorp Rz.	23%
3. Vleeshuis	35%	9. Hogewoerd	13%	15. Maredorp Lz.	11%
4. Gasthuis	49%	10. Burgstreng	47%	16. Overmare Rz.	29%
5. Over 't Hof	31%	11. Kerk ½	23%	17. Overmare Lz.	15%
6. Zevenhuizen	27%	12. Gansoord	26%		

van Holland, op 24 oktober 1599 gesneuveld als opperbevelhebber van een eskader dat uitgevaren was op zoek naar de Spaanse zilvervloot⁵⁴, aangeslagen voor 1.600 gld. Voorts treffen we aan jhr. Cornelis van der Mijle, voor 1.200 gld., en voor dit zelfde bedrag tezamen de jonkvrouwen Marie Huybertsdr. Sloots en Agatha van Culenburch, weduwen van respectievelijk Willem van Palensteyn en jhr. Aelbrecht van Raephorst. In het bon Rapenburg treffen we de koopman Daniel van der Meulen, voor 1.200 gld. en de heer van Calslagen, voor 1.200 gld. De houder van

54. Van Dam van Isselt, *Prins Maurits' veldtocht*, 22; *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VI (Leiden, 1924) 435.

de bank van lening, Syon Luz⁵⁵, werd, uitsluitend privé, voor 1.000 gld. aangeslagen. Maar beide bonnen tonen een geheel verschillende sociale structuur: terwijl in het volkrijke Rapenburg slechts een klein gedeelte was aangeslagen, en het aantal behoeftigen daarentegen enorm groot was, telde de bevolking van het Vleeshuis een veel groter percentage aangeslagenen en een betrekkelijk klein aantal behoeftigen.

Tot de welgestelde bonnen mogen we ook rekenen het Gasthuis- en Wolhuisvierendeel, Nieuwland, en Burgstreng, waarbij Nieuwland het patroon vertoont van het bon Rapenburg, en de andere drie qua structuur meer op het Vleeshuis lijken. De bevolking van Burgstreng is van deze subtop het meest homogeen.

Nog veel homogener van samenstelling is de bevolking van het Wanthuis. Hier kwamen practisch geen broodaanvragen voor, en werd maar liefst 65% van alle gezinnen aangeslagen. En daarvan bezat een groot percentage een vermogen dat groter was dan het eigen bongemiddelde, dat overigens niet zo bijzonder hoog lag.

De drie minst kapitaalkrachtige bonnen zijn, in deze volgorde, Niclaasgracht, Marendorp Rijnzijde, en Marendorp Landzijde. Het aantal aangeslagenen is in alle drie laag; het aantal verzoeken om goedkoop brood is met name in Marendorp Rijnzijde en Niclaasgracht hoog. Terwijl in Marendorp Landzijde het kapitaal vooral bij een toplaag blijkt te zitten, is in beide andere het geringe kapitaal vrij gelijkmatig over de aangeslagenen gespreid. Maar veel rijkdom is er in geen van deze stadsdeelten.

Relatie regenten-rijkdom

Dat alle of in ieder geval de meeste stedelijke bestuurders onder de aangeslagenen zouden voorkomen, leek een voor de hand liggende zaak. Waarnaar men slechts kon gissen was de precieze omvang van hun vermogen en de plaats die ze zouden innemen temidden van de 'rijkdom' van de stad, zoals de groep van de kapitaalkrachtigste ingezetenen vaak werd aangeduid. Een aantal regenten bleek bij hun registratie in het kohier te zijn voorzien van hun functie als burgemeester, vroedschap of schepenen. Hierdoor kon worden bepaald dat het ging om de groep bestuurders, die optrad in het dienstjaar beginnend op 10 november 1598⁵⁶. In de telling werden alle veertig leden van de grote vroedschap of veertigraad, dus de zittende burgemeesters en schepenen inclusief⁵⁷, en bovendien de schout betrokken. Hoewel deze laatste als dienaar van de landsoverheid geen lid was van de veertig-

55. A. J. Versprille, 'Sion Luz', *Leids Jaarboekje* (1975) 113-114. Sion Luz was wegens fraude al sedert 9 mei 1598 als tafelhoudster te Leiden geschorst.

56. Afgeleid uit de presentielijsten van de vergaderingen van de grote vroedschap van 15 november 1598 (38 aanwezigen) en 7 mei 1599 (37 aanwezigen) respectievelijk SA II, Vrb. N, fol. 164 en 184.

57. P. J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, III (Den Haag, 1916) 140-142, 166-167, 171-172.

raad, mag de voorzitter van het Gerecht (de schout, de vier burgemeesters, en de acht schepenen) toch niet ontbreken in een beschouwing over stedelijke regenten. Het gaat in totaal om 39 werkelijk aangeslagen personen, terwijl er één wel geregistreerd, maar na een bezwaarschrift vrijgesteld werd van betaling. Dit was mr. Simon Fransz. van Merwen, de landmeter, en dat behoeft ons geenszins te verbazen wanneer we weten dat hij juist verwickeld was in een zaak om loonsverhoging te krijgen boven zijn salaris dat na moeilijkheden op 2 juni 1594 was vastgesteld⁵⁸. Eén veertigraad komt in het geheel niet in het kohier voor: Huych van Alkemade.

De beide niet-aangeslagen regenten, die blijkbaar onder het belastbare minimumvermogen blijven, meegeteld, hebben de 41 regenten gezamenlijk een belastbaar vermogen van 1.080.000 gld. We hebben gezien dat het stadstotaal 11.000.500 gld. bedroeg, verdeeld over 1.109 aangeslagenen. In percentages uitgedrukt wil dat zeggen dat 3,7% van alle aangeslagenen 9,9% van het totaal belast vermogen bezit. Dat de regenten er over het algemeen warmpjes bijzitten, blijkt ook al uit hun gemiddelde vermogen, dat ruim 26.000 gld. bedraagt, oftewel bijna drie keer zoveel als het stadsgemiddelde. De spreiding van het kapitaal blijkt in deze groep nogal gelijkmatig te zijn, hoewel er enerzijds regenten niet zijn belast, en anderzijds de toppen worden gevonden in de categorieën van 700 en 800 gld. Maar een betrekkelijke homogeniteit blijkt uit het feit dat er van de 41 regenten 23 een vermogen hebben dat weliswaar kleiner is dan het gemiddelde in deze populatie, maar dat – gemiddeld – altijd nog groter is dan het stadsgemiddelde (namelijk 11.956 gld.), terwijl de zeventien man die een kapitaal bezitten groter dan het gemiddelde in de eigen groep, met een gemiddeld vermogen van 47.351 gld. ver beneden dat van de overeenkomstige groep in de rijkste bonnen blijft.

Wanneer we tenslotte nog enige aandacht richten op de beroepen die voorkomen onder de regeringsdienaren, dan zien we dat er zich onder de 15 die zijn gesignaleerd, vier brouwers bevinden, drie lakenkopers, twee korenkopers, en voorts telkens één notaris, verver, schoenmaker, bakker, en landmeter (de reeds genoemde Van Merwen).

Beroepen

Bij 605 personen in het kohier stond het beroep vermeld, of, in geval van weduwen, dat van de overleden echtgenoot. Dat is bijna de helft van het totaal aantal voorkomende personen. Het leek zinvol een onderzoek in te stellen naar de beroepen van de andere helft: hoe groter het aantal gevonden beroepen, hoe degelijker immers daaruit te trekken conclusies. De naspeuringen, voornamelijk via de klappers op de retro-acta van de burgerlijke stand, enige series uit het archief van de wees-

58. E. Pelinck, 'De functionarissen belast met de zorg voor de stadsbouwwerken te Leiden (1575-1818)', *Leids Jaarboekje* (1967) 61; SA II, Vrb. N, fol. 211v-229, 232-232v.

kamer, en enige delen uit het archief van de stedelijke secretarie betreffende de bevolking, hebben 119 beroepen opgeleverd, wat het totaal brengt op 724. Een volledige lijst, met vermelding van het aantal registraties, en de hoogst en laagst voorkomende aanslag (of de enige aanslag) per beroep, is als bijlage II achteraan toegevoegd.

Hoewel er geen direct verband gelegd mag worden tussen beroep en bezit, kunnen wij toch conclusies trekken uit het veelvuldig voorkomen van identieke vermogens in dezelfde beroepsgroep. Zonder dit te verabsoluteren, zien wij een indicatie van de sociale status der beoefenaren van dat beroep. En wanneer het bronnenmateriaal er zich toe leent, kunnen diverse beroepen onderling worden vergeleken. Uit de opgestelde lijst lichtten wij die beroepen, waarvan acht of meer beoefenaren gevonden waren. Bij een kleiner aantal leek het niet verantwoord conclusies te trekken. Deze handelwijze leverde 27 beroepsgroepen op, die zodanig werden gerang-

beroep	aantal	aanslagen in guldens		
		modaal	hoogste	laagste
brouwer	16	200	500	50
koopman	17	100	1.200	—
olieslager	8	80	200	30
graankoper	10	60	700	40
lakenbereider, -koper, -reder	20	60	300	30
kruidenier	11	60	250	30
vlees-, beenhouwer	18	60	180	—
verver	13	50	450	30
schipper	15	50	160	20
smid, sloten-, messenmaker	12	40	140	20
goudsmid	8	40	80	30
koopman in textiel	10	30	240	20
bouwman	24	30	240	—
waard, (bier)tapper	28	30	200	—
scheepmaker	11	30	200	20
timmerman	17	30	160	—
vellebloter	22	30	140	—
schoenmaker	27	30	120	—
notaris	9	30	100	30
glazenmaker	9	30	72	30
drapier	32	30	70	—
kuiper	16	30	50	—
metselaar	12	30	50	—
bakker	42	20	350	—
tinnegieter, lepelmaker	8	20	200	—
warmoesman	20	20	140	—
kleermaker, snijder	12	20	100	—

schikt dat bovenaan dát beroep staat waarbij de modale aanslag het hoogst was. In het geval er meer dan één beroepsgroep dezelfde modale aanslag bleek te hebben, gaf de hoogstvoorkomende aanslag de doorslag. Op deze manier stelden wij een sociale ladder op. Hierbij moeten we goed bedenken dat het uitsluitend om welgestelden gaat, en dat er dus enerzijds vele beroepen niet in deze lijst voorkomen, en er anderzijds beoefenaren van wel voorkomende beroepen beneden een vermogen van 2.000 gld. bleven. Ter illustratie diene slechts dat er 42 bakkers geregistreerd waren, maar dat er tussen 18 december 1596 en 27 maart 1598 116 bakkers een eed hebben afgelegd op een nieuw reglement⁵⁹.

Vorenstaande tabel behoeft weinig toelichting. Er spreekt duidelijk een sociale hiërarchie uit, die wij, nogmaals, niet moeten verabsoluteren. Maar dat een brouwer meer status genoot dan een kleermaker, is zonneklaar. En dat de lakenbereiders, een nieuw type producent in deze tijd⁶⁰, over het algemeen beter gesitueerd waren dan de drapiers (overigens een zeer homogene groep), is een uitgemaakte zaak. Evenmin als deze laatsten staan trouwens de kooplui in textiel (baai, saai, warp, linnen) en de vellebloters hoog op de lijst. De textielindustrie, de slagader van Leidens bestaan, levert geen grote vermogens op. Deze treft men veeleer aan bij de groothandel in de consumptieve sfeer (brouwers, olieslagers, graankopers), en bij de kooplui, een branche waarin de sociale gelijkheid ver te zoeken is. De spreiding van hun vermogens was als volgt: 1 van 1.200 gld. (Daniel van der Meulen), 1 van 600 gld. (Niclaes de Wit, die kort daarna failliet zou gaan⁶¹), 1 van 520 gld. (Jan de la Faille, zwager van Daniel van der Meulen⁶²), 1 van 120 gld., 4 van 100 gld., 1 van 60 gld., 3 van 50 gld., 1 van 40 gld., 3 van 30 gld., en 1 vrijgesteld.

Treffen we aan de top van de sociale ladder louter zelfstandigen aan, werkend in het commerciële vlak, aan de voet zullen ongetwijfeld net als elders de ongeschoolde arbeiders staan, meestentijds in loondienst⁶³. We noemen de vollers- en lakenbereidersknechten, de vellenwassers en de wolpluisters. Verder de talloze huisindustriële loonarbeiders in de textielindustrie, zoals de spinners en spinsters en de overigens meer gespecialiseerde wevers⁶⁴. Wat betreft de kleine zelfstandigen, het eerdergenoemde broodregister geeft opvallend veel schoenlappers.

Als we de totale lijst van 149 beroepen doornemen, valt het overheersende aantal zelfstandigen wederom op. Verder komen er een aantal werknemers in de ambtelijke sfeer in voor, zowel werkzaam voor de stad, als voor het gewest, en, hoe kan

59. SA II, 2099, fol. 49-57v.

60. Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, III, 698.

61. Zie aantekening in de marge bij zijn registratie, fol. 51 en SA II, 7367.

62. A. J. Versprille, 'Hester della Faille', *Leids Jaarboekje* (1975) 78, 83.

63. R. Van Uytven, 'Bronnen en methode voor de studie van de vermogensgroepen in de steden (14e-16e eeuw)', *Handelingen van het XXVIe Vlaams filologencongres* (Gent, 29-31 maart 1967) 390.

64. Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 502, 616, 619, 645, 646, 673, 719.

het anders in Leiden, 23 personen die verbonden zijn aan de universiteit. Opvallend is dat de agrarische sector met 24 bouwmannen, 20 warmoeslieden, 5 boomgaardmannen en 1 fokker rijkelijk vertegenwoordigd is. En zelfs treffen we een paracel-sist aan, mr. Jan van Hattum in de Kloksteeg, aanhanger van de omstreden medische leer van Paracelsus.

Van concentratie van enigerlei beroep in een bepaald stadsdeel was nauwelijks sprake. Toch waren er een paar opvallende uitzonderingen op deze regel. Het spreekt vanzelf dat voor de scheepmakers en de schippers vaarwater een eerste ver-eiste is. Zij woonden dan ook vooral in de bonnen Overmare Rijnzijde en Maren-dorp Rijnzijde. Voor de slaggers was blijkbaar de veemarkt het centrale punt: 9 van de 18 vleeshouwers woonden in Marendorp Landzijde, waar de veemarkt zich be-vond, ter plekke van de huidige Noord- en Zuidrunderstegen, en nog eens 6 in het aangrenzende bon Overmare Landzijde. Voor de professoren had de Akademie grote aantrekkingskracht: van de 18 woonden er 7 in Over 't hof en 6 in Zeven-huizen, dus in het oudste deel van de stad op een steenworp afstand van hun werk. En de molenaars, tenslotte, woonden alle 7 in het bon Rapenburg, waar volgens de stadsplattegrond van Pieter Bast overigens maar 5 molens op de wallen staan.

IV. ANDERE GEDWONGEN LENINGEN IN DIT TIJDVAK

Nadat in 1572 de overgang van talloze Hollandse steden, waaronder Leiden, naar de kant van de opstand de prins van Oranje vaste grond onder de voeten had ge-given, en de Hollandse Staten op eigen gezag waren bijeen gekomen, werd her-haaldelijk gebruik gemaakt van het middel van de gedwongen lening om de be-narde militaire situatie het hoofd te kunnen bieden. Al op 20 november 1572 kwam een kohier tot stand, opgesteld op last van Willem van Oranje, waarin 318 Leide-naars werden aangeslagen⁶⁵. Tijdens het uit twee fasen bestaande beleg, van ok-tober 1573 tot 3 oktober 1574, uiteraard, maar ook gedurende de eerste tijd daarna had Leiden niet de mogelijkheid een financiële bijdrage te leveren aan de opstand. Maar vanaf maart 1576 zullen ook zijn burgers en ingezetenen regelmatig zijn ge-confronteerd met de grote nood waarin het vaderland verkeerde, door de gedwon-gen leningen die de Staten van Holland uitschreven. Er bevinden zich in het Leidse stadsarchief een twaalfstal kohieren of rekeningen van dergelijke heffingen uit de periode 12 maart 1576 tot 17 augustus 1588. De aantallen aangeslagenen lopen nogal uiteen. Op 16 oktober 1581 werden er 128 personen aangeslagen⁶⁶ van een totale bevolking, zoals we hierboven gezien hebben, van ca. 12.000 zielen. In 1585 waren het er 438⁶⁷. Op 10 mei 1576 deed men een beroep op de allerbest gesitu-

65. SA, 1253-1575, inv. nr. 941.

66. SA II, 3982.

67. SA II, 2864(a).

eerde burgers: het waren er 78⁶⁸. En op 30 juni 1583 uitsluitend op de leden van de veertigraad⁶⁹. Maar wat alle heffingen gemeen hebben is het feit dat van tevoren het bedrag werd vastgesteld dat moest worden opgebracht, zowel het totale bedrag voor het gehele gewest, als het aandeel daarin voor de stad. De stedelijke regering moest maar een methode vinden om de haar toegedachte quote over haar inwoners om te slaan. Het gevolg van dit systeem is dat de voet, waarop de lening geheven zou worden, niet bij Statenresolutie werd vastgesteld. En helaas vinden we ook in de stedelijke archivalia geen aanwijzingen hieromtrent. Van keer tot keer werd de situatie bekeken, en vermoedelijk een mondelinge afspraak gemaakt over het te volgen systeem. Hoewel de verschillende kohieren deels wel op elkaar, deels op kohieren van de verponding gebaseerd zullen zijn, is hun opzet toch steeds anders. In juni 1576 heeft men zonder meer de helft van ieders aanslag van maart van dat jaar genomen⁷⁰. Maar het kohier van 1580 vermeldt de 95 aangeslagenen keurig netjes op volgorde van hun aanslag van 125 tot 25 gld.⁷¹. In 1581 kende men slechts aanslagen van 30 en 60 gld. Maar in juni 1583 en september 1584 werd de aanslag berekend volgens de kerf⁷²: het vermogen werd daarbij uitgedrukt in een aantal kerven, en per kerf werd er een te betalen som vastgesteld. Maar zolang we de norm van de kerf niet kennen, levert deze methode geen gegevens op over de vermogens, echter wel voor een onderlinge vergelijking van de aangeslagenen. Het kohier van 14 juli 1584 deelt alle aangeslagenen in vier groepen in: 'alderijckste', 'rijcke', en 'middelbaer rijcke'⁷³.

Nadat in 1585 een gedwongen lening was uitgeschreven voor het ontzet van Antwerpen⁷⁴, en in 1588 voor de bestrijding van de Armada⁷⁵, hebben wij tot 1599 geen kohieren of rekeningen van deze aard meer aangetroffen. De door Fruin beschreven en 'misschien de gewichtigste uit onze geheele geschiedenis' genoemde tien jaren, 1588-1598⁷⁶, waarin de jonge Republiek zich heeft geconsolideerd, gaven blijkbaar de nodige financiële armslag. Pas in 1599 was het noodzakelijk wederom naar het middel van de gedwongen lening te grijpen.

Het kohier van 1576

De revenuen van de eerste lening⁷⁷, die de ingezetenen van het zich herstellende

68. SA II, 3978.

69. SA II, Vrb. K/L, fol. 143v.

70. SA II, 3979.

71. SA II, 3980.

72. SA II, Vrb. K/L, fol. 143v, 214 vlg.

73. *Ibidem*, fol. 212; Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 175.

74. SA II, 2864(b).

75. SA II, 3988, 3988*.

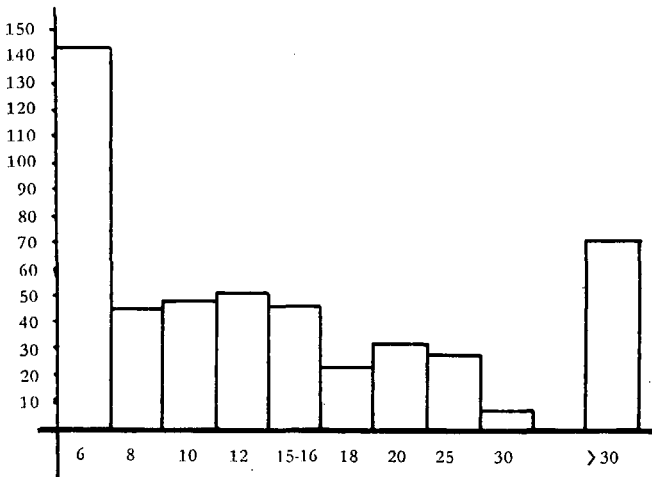
76. R. Fruin, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588-1598* (Den Haag, 1910) 3.

77. SA II, 3976.

Leiden volgens vroedschapsresoluties van 12 en 13 maart 1576 moesten opbrengen, waren voornamelijk bedoeld voor het ontzet van Zierikzee. Menige pogingen tot ontzet strandden echter en bij één van die vergeefse pogingen sneuvelde Louis de Boisot, de man die Leiden ontzette. Tenslotte moest de stad op 30 juni 1576 capituleren⁷⁸.

In totaal werden in 1576 496 personen aangeslagen, verdeeld over 16 bonnen (Gansoorde en Niclaasgracht waren gecombineerd, maar zijn, terwille van de vergelijking met andere jaren, gescheiden met behulp van andere registers), terwijl de magistraat en de adel in aparte rubrieken waren ondergebracht. Er zijn 17 verschillende aanslagcategorïeën te onderkennen, variërend van 6 tot 300 gld. Het schema dat als bijlage III is opgenomen, geeft de verdeling van de aangeslagenen. De eerste tien groepen zijn in onderstaande grafiek weergegeven. Duidelijk blijkt de eerste, die van 6 gld., verreweg de grootste te zijn. Deze categorie telt 143 aangeslagenen, een krappe 30% van het totale aantal.

GRAFIEK VAN DE AANGESLAGENEN PFR CATEGORIE, 1576

Welk gedeelte van de totale bevolking maakte deze populatie van 496 uit? Op 7 augustus 1574, dus tijdens het tweede beleg werd een volkstelling gehouden, die op een zielental van 12.660 uitkwam⁷⁹. Dit getal is ongetwijfeld te hoog voor anderhalf jaar later, immers, de honger zou nog velen voor 3 oktober wegnemen, en de immigratie was nog niet op gang gekomen. Maar als we desondanks het aantal aangeslagenen in maart 1576 uitrekenen in verhouding tot een bevolking van

78. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, V (Utrecht, 1952) 51.

79. W. S. Unger, 'Hoeveel inwoners had Leiden tijdens het beleg in 1574', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, (1914).

12.660, komen we op een percentage van 4%. Als we het gemiddelde huishouden op 3,86 personen stellen, zoals ook in 1581 gebeurde, wat weliswaar laag is vergeleken bij andere steden, maar wat, gezien de moeilijke tijdsomstandigheden (grote hoeveelheid gebroken gezinnen) reëel is⁸⁰, betekenen 496 aangeslagenen in feite 1910 goed gesitueerde inwoners, hetgeen 16% van de bevolking is.

Op dezelfde manier kunnen we het aantal aangeslagenen per bon uitdrukken in percentages van de grootte van de bevolking op 7 augustus 1574. Behalve met bovengenoemde beperking moeten we er rekening mee houden dat de leden van de magistraat en de edellieden in de stad niet in hun bon, maar in een aparte rubriek geregistreerd staan. Beide factoren zijn van invloed op het resultaat van onderlinge vergelijking van alle bonnen, immers, de loop van de bevolking zal niet in alle stadswijken gelijk zijn geweest, en niet in alle bonnen waren veertiggraden gevestigd. Onderzoek in het volkstellingsregister van 1581⁸¹ heeft echter wel uitgewezen dat in 12 van de 17 wijken leden van het stadsbestuur woonden, en dat het er nooit meer dan vijf in een bon waren. Het kapitaal van de veertigraad is derhalve niet in één of enkele bonnen geconcentreerd geweest. In onderstaande tabel staan de bonnen op volgorde van het aantal aangeslagenen. Naast genoemd per-

bon	aantal	% t.o.v. 7-8-1574	% van stadstotaal
1. Wanthuisvierendeel	62	51,72	12,53
2. Gasthuisvierendeel	46	32,81	9,29
3. Burgstreng	42	27,40	8,49
4. Nieuwland	37	14,66	7,47
5. Gansoorde	29	15,05	5,86
6. Wolhuisvierendeel	25	23,16	5,06
7. Zevenhuizen	24	13,51	4,85
8. Niclaasgracht	24	9,26	4,85
9. Marendorp Landzijde	24	7,72	4,85
10. Hogewoerd	23	8,20	4,64
11. Marendorp Rijnzijde	20	14,28	4,04
12. Over 't hof	19	11,19	3,84
13. Overmare Landzijde	17	7,72	3,43
14. Kerkvierendeel	17	8,49	3,43
15. Overmare Rijnzijde	17	15,82	3,43
16. Vleeshuisvierendeel	16	13,51	3,23
17. Rapenburg	15	4,24	3,03
Magistraat	33		6,67
Adel	6		1,20

80. Daelemans, 'Leiden 1581', 149, 151; R. Mols, s.j. 'Beschouwingen over de bevolkingsgeschiedenis in de Nederlanden', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXVI (1953) 213-214; A. M. van der Woude, 'De omvang en samenstelling van de huishouding in Nederland in het verleden', *AAG-Bijdragen*, XV (1970) 216-223.

81. SA II, 1074.

centage is in de laatste kolom het percentage aangeslagenen per bon in verhouding tot het stadstotaal opgenomen.

Het blijkt dat de bonnen met de meeste aangeslagenen ook de grootste groepen van hun bevolking zien opgenomen in het kohier, in diezelfde volgorde: 1. het Wanthuis, 2. het Gasthuis, 3. Burgstreng. In het bon Rapenburg waren bijna geen aangeslagenen, evenmin als in Marendorp Landzijde, Overmare Landzijde, Hogewoerd en Kerkvierendeel.

Als we met deze cijfers de gemiddelde aanslagen per bon vergelijken, kunnen wij het beeld iets aanvullen. Marendorp Landzijde blijkt het armste te zijn, echter gevolgd door Marendorp Rijnzijde en Nielaasgracht. Kerkvierendeel en Overmare Rijnzijde scoren overigens ook nogal laag. Aan de top eveneens een ander beeld. Nieuwland en Wolhuisvierendeel springen eruit. Maar het Wolhuis met bijna een kwart van zijn bevolking aangeslagen, moet heel wat gefortuneerder geweest zijn dan Nieuwland, dat zich in de bovenste gelederen van de middenmoot bevindt. Burgstreng, Hogewoerd, Gasthuis- en Wanthuisvierendeel liggen zeer dicht bij elkaar. Maar merkbaar is het kapitaal in het Wanthuis veel gelijkmatiger over de bevolking verdeeld dan in Hogewoerd, waar slechts 8,10% is aangeslagen. Als precies zou worden nagegaan waar de leden van de veertigraad woonden (6,67% van het totaal!), zou het beeld wellicht aanzienlijk gewijzigd moeten worden.

*Tabel van de gemiddelde aanslagen
per bon uitgedrukt in guldens, 1576*

Marendorp Landzijde	9,30
Marendorp Rijnzijde	9,75
Nielaasgracht	10,50
Kerkvierendeel	11,00
Overmare Rijnzijde	11,17
Vleeshuisvierendeel	12,37
Zevenhuizen	12,46
Rapenburg	13,46
Gansoorde	14,00
Overmare Landzijde	14,29
Over 't hof	15,47
Wanthuisvierendeel	16,10
Hogewoerd	16,13
Burgstreng	16,14
Gasthuisvierendeel	16,20
Wolhuisvierendeel	21,10
Nieuwland	21,73
Magistraat	42,00
Adel	91,00

Als we tenslotte de positie van de magistraat en de adel in ogenschouw nemen, dan blijkt niet alleen dat de stadsbestuurders als groep zeer gefortuneerd zijn, maar dat bijna ieder van hen onder de allerwelgesteldste burgers gerekend kan worden. De 33 aangeslagen regenten vormen tesamen 6,67% van het totaal aantal aangeslagenen, met gemiddeld een aanslag van 42 gld. Dat is bijna drie maal zoveel als de gemiddelde aanslag van de totale populatie, die 15,73 gld. bedraagt. Hierbij is de adel buiten beschouwing gelaten, omdat zich daaronder (naast 5 aangeslagenen van 50 gld.) een uitschieter van 300 gld. bevindt, de vrouwe van Lokhorst. Al met al blijkt toch de adel in de stad gemiddeld verreweg het hoogste te zijn aangeslagen, maar het betreft slechts zes aangeslagenen.

Het kohier van 1588

Op 19 augustus 1588 werd van de pui van het stadhuis afgelezen dat

zowel om te vervolgen ende crencken de grote Armade ende vlote vanwege den coninck van Spaengien . . . onder 't gesicht van den landen alhier gebrocht, in zulcken wesen ende gesteltenisse als oyt voorheenen eenige vloten zijn toegerust geweest, meenende daermede . . . dese landen geheelicken te overvallen ende [aan] haere tyrannycque ende moetwillige regieringe ende barbare heerschingen te onderwerpen, mit wechneminghe ende uytroynghe van de ware christelicke religie, alsmede om te beletten de uytcomste van den viant tot Duykercken, Nieupoort ende andere havenen van Vlaenderen . . . goet gevonden es opte propositie van zijn excellentie Van Nassau, goeverneur van Hollant, te consenteren in een extra-ordinarissen ommeslach . . . van noch tweehondert duysent gulden⁸².

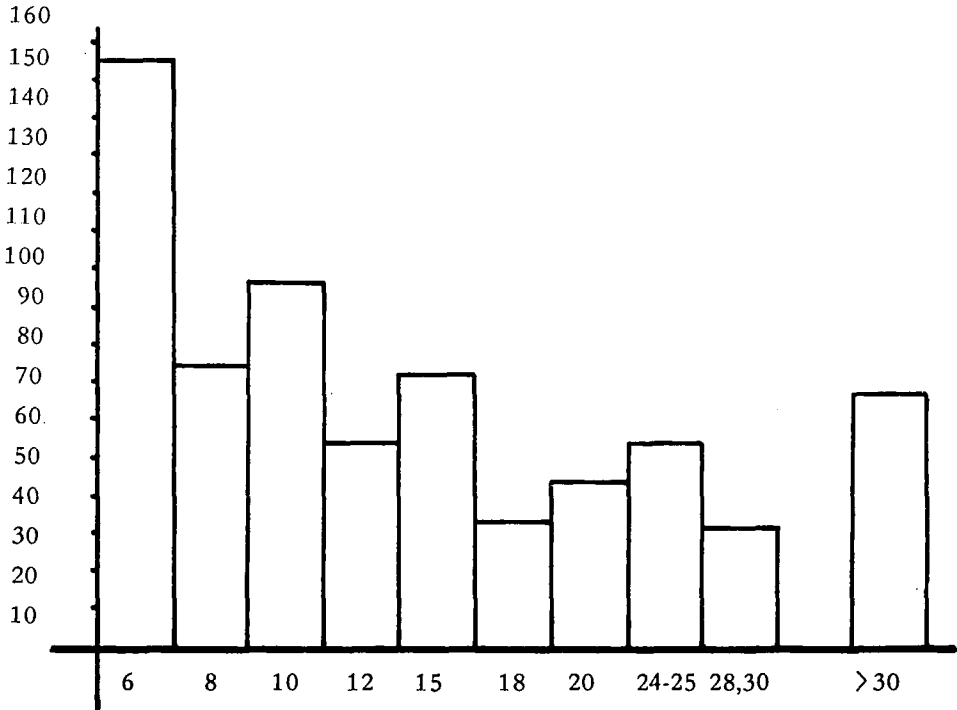
Om het Leidse aandeel in genoemde 200.000 gld. te vinden, werden er, bonsgewijs, 687 personen aangeslagen (plus twee memorie-aanslagen), die ieder aan de ontvanger Simon Thomasz. van Swieten een bedrag moesten betalen dat varieerde van 6 tot 150 gld.⁸³ en gemiddeld ruim 16 gld. bedroeg. Het geld zou met interest worden terugbetaald. Onder de bijlagen is het volledige overzicht van alle aangeslagenen opgenomen. Net als in 1576 was de groep aangeslagenen in de laagste categorie de grootste, en wel 156, ongeveer een kwart van het totaal. Onderstaande grafiek toont hoe grillig het verloop van de groepen aangeslagenen in 1588 was.

Veel mogelijkheden om conclusies te trekken hebben we niet. Over vergelijkende gegevens uit andere bronnen, zoals bevolkingsaantallen, beschikken we voor 1588 en omliggende jaren niet. Ook zijn de gemiddelde aanslagen per bon niet berekend. De aantallen aangeslagenen zijn wel geteld en vervolgens de percentages daarvan ten opzichte van het stadstotaal berekend:

82. SA II, Aflezingboek E, fol. 280.

83. Kohier: SA II, 3988*; rekening: SA II, 3988; bijlagen bij de rekening; SA II, 3989.

GRAFIEK VAN DE AANGESLAGENEN PER CATEGORIE, 1588

1. Burgstreng	77	11,19%
2. Wanhuisvierendeel	76	11,11
3. Gasthuisvierendeel	56	8,14
4. Nieuwland	49	7,12
5. Zevenhuizen	47	6,83
6. Wolhuisvierendeel	43	6,25
7. Marendorp Rijnzijde	43	6,25
8. Hogewoerd	41	5,96
9. Marendorp Landzijde	39	5,62
10. Kerkvierendeel	37	5,38
11. Gansoorde	35	5,09
12. Overmare Rijnzijde	35	5,09
13. Rapenburg	28	4,07
14. Niclaasgracht	23	3,34
15. Over 't hof	21	3,05
16. Vleeshuisvierendeel	20	2,91
17. Overmare Landzijde	18	2,61

Hieruit lezen we slechts af dat de meeste aangeslagenen voorkomen in Burgstreng en Wanthuis, en de minste in Overmare Landzijde en Vleeshuis, Over 't hof en Nicolaasgracht, een beeld dat iets afwijkt van beide andere jaren.

De spreiding van de aangeslagenen leert ons iets meer over de onderlinge verschillen van de bonnen. In verreweg de meeste gevallen valt de grootste groep aangeslagenen in de categorie van 6 gld. Er zijn echter enkele uitzonderingen. In Burgstreng zijn 18 personen aangeslagen voor 10 gld., en ook nog eens 15 voor 15 gld. In Marendorp Landzijde is eveneens de grootste groep die van 10 gld., namelijk 12 aangeslagenen. Maar terwijl er in Burgstreng nog talloze aangeslagenen in de groepen daarboven, tot 60 gld. toe, voorkomen, tellen we in Marendorp Landzijde slechts 12 personen tussen de 12 en 36 gld. De grootste homogeniteit constateren we in het Wanthuis en het Vleeshuis, waar we in alle categorieën bijna evenveel aangeslagenen aantreffen. Ook Over 't hof kent een vrij grote gelijkmatigheid, maar iets meer nadruk op de laagste groepen. Een zeer sterke overbezetting in deze laagste groepen vinden we in Nicolaasgracht en Overmare Rijnzijde. De topaanslagen komen voor in het Wolhuis (75, 80, en 100 gld. telkens één keer) en Gansoorde (75 en 150 gld. één keer).

V. VERGELIJKING EN CONCLUSIES

De drie bestudeerde heffingen bleken geheel verschillend van aard. In 1576 en 1588 moest een van tevoren vastgesteld bedrag worden opgebracht, waartoe een aantal Leidse ingezetenen werd aangeslagen. We kennen noch het criterium van de aanslag, noch de belastingvrije vermogens. Maar gezien de grote variatie aan aanslagen, moeten de opstellers van de kohieren zijn uitgegaan van verschillen in vermogen. In beide gevallen bestaan er aanslagcategorieën van 6, 8, 10, 12, 15, 18, 20, 25, 30, 36, 40, 50, 60, en 75 gld., terwijl er in 1576 nog enige toppen van 100 en 300 gld. en in 1588 van 80, 100 en 150 gld. aan toegevoegd worden. In 1600 volgde men een totaal andere methode. Toen werd geen te innen som vastgesteld, maar moest ieder 1% van zijn vermogen voor zover groter dan 2.000 betalen. De aanslagen liepen derhalve van 20 gld. af omhoog, om in Leiden te eindigen bij 1.600 gld.

Het gevolg van dit gebrek aan gegevens en het verschil in methode is, dat vergelijking van de drie kohieren een hachelijke zaak is. Hoe aanlokkelijk het ook is de aanslagen of de aantallen aangeslagenen te vergelijken, we mogen geen conclusies trekken omdat we niet weten of de populatie wel identiek is. Graag zouden we een factor vinden om in ieder der drie jaren dezelfde sociale groepen te traceren, bijvoorbeeld via een doorgaande nummering van de aanslagcategorieën, daarbij steeds uitgaande van de grootste groep. Maar de gegevens laten dit niet toe. Slechts 54 personen werden zowel in 1576 als in 1600 aangeslagen (zij die inmiddels weduwe waren geworden, hebben wij meegerekend wanneer ze in 1600 onder hun

mans naam voorkomen), en wel als volgt:

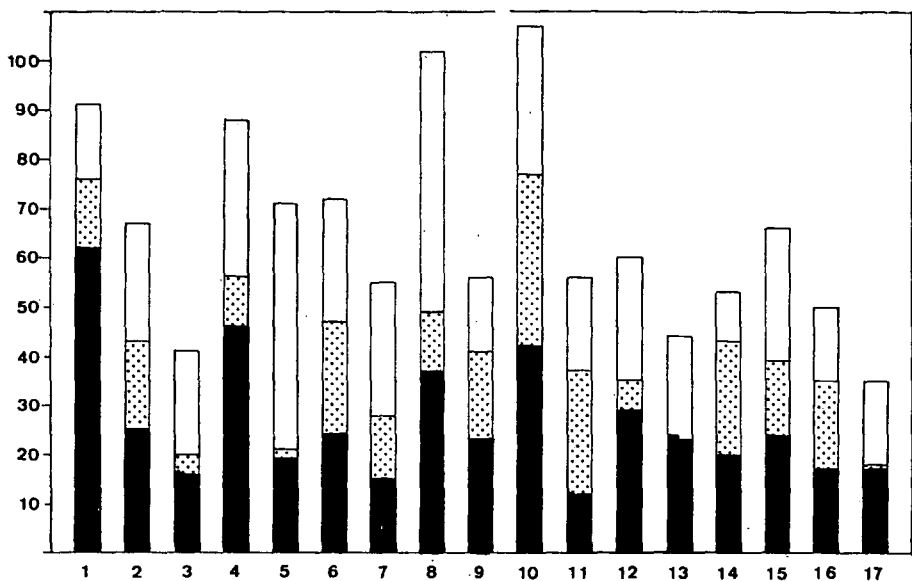
aanslag in 1576	aanslag in 1600
12 personen voor 6 gld.	nihil-160 gld.
9 personen voor 8 gld.	30- 96 gld.
7 personen voor 10 gld.	40-160 gld.
6 personen voor 12 gld.	30-200 gld.
5 personen voor 15 gld.	30-200 gld.
1 persoon voor 18 gld.	140 gld
4 personen voor 20 gld.	60-160 gld.
1 persoon voor 25 gld.	300 gld.
3 personen voor 40 gld.	160-400 gld.
2 personen voor 50 gld.	120-800 gld.
1 persoon voor 60 gld.	600 gld.
3 personen voor 75 gld.	350-700 gld.

Het aantal is te klein en de variatie aan aanslagen in 1600 te groot om een regelmatig patroon in de cijfers te ontdekken. Dat de aanslagen in 1600 over het algemeen minimaal 3 tot 4 keer zo hoog zijn, is naast de verdubbeling tot een exceptioneel hoge heffing van een 100ste penning, te wijten aan de inflatie, die juist in de tweede helft van de zestiende eeuw grote vormen aannam⁸⁴. Op basis van deze gegevens is het derhalve niet mogelijk meer te doen dan individuele vermogensontwikkelingen te vergelijken. Zo kunnen we constateren dat de slager Jan Claesz. Roos blijkbaar betere zaken gedaan had dan zijn collega Gillis Claesz.: beiden betaalden in 1576 6 gld., maar de laatste viel in 1600 beneden de minimumaanslag, terwijl de eerste toen 160 gld. moest betalen. En het kapitaal van de schout Foy van Brouhoven is aanmerkelijk hoger gestegen (van 50 naar 800 gld.) dan dat van Pieter Joostensz. In 't jopen vat (van 50 naar 120 gld.).

Kunnen dan de verschillende aanslaggroepen niet vergeleken worden, wel bestaat de mogelijkheid de veertigraden als groep in 1576 en 1600 naast elkaar te zetten. In het eerstgenoemde jaar maakten zij 6,67% van het aantal aangeslagenen uit (waarbij ze 15% van de aanslag voor hun rekening namen); in 1600 bedroegen deze percentages respectievelijk 3,7 en 9,9%. In beide jaren was hun gemiddelde aanslag bijna driemaal die van de gehele stad. Maar in 1576 bevonden zich onder hen, op één edelvrouw na, de absolute topvermogens, terwijl er in 1600 nog talloze edelen en niet-edelen hoger waren aangeslagen dan de hoogst genoteerde veertigraad.

84. R. R. Palmer, *A History of the Modern World* (New York, 1963) 98. Voor Leiden zie Posthumus, *Leidsche lakenindustrie*, II, 188-218.

*GRAFIEK VAN DE AANTALLEN AANGESLAGENEN PER BON IN
1576, 1588, EN 1600
1576: ZWART, 1588: GESTIPPELD, 1600: BLANCO*

1. Wanthuis	6. Zevenhuizen	11. Kerk ½	16. Overmare Rz.
2. Wolhuis	7. Rapenburg	12. Gansoorde	17. Overmare Lz.
3. Vleeshuis	8. Nieuwland	13. Niclaasgracht	
4. Gasthuis	9. Hogewoerd	14. Marendorp Rz.	
5. Over 't Hof	10. Burgstreng	15. Marendorp Lz.	

De overeenkomst van indeling naar de bonnen, die in alle drie kohieren gevolgd is, levert een belangrijk gegeven op voor ons onderzoek. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid vergelijkenderwijs de ontwikkelingen na te gaan van de stadswijken, zij het dat de gegevens van 1588 te schaars zijn om er intensief bij te kunnen worden betrokken. We kennen de aantallen aangeslagenen en voor 1576 en 1600 ook een benadering van hun percentage van de gehele bonbevolking en de gemiddelde aanslagen per bon, waarbij we goed in het oog moeten houden dat we voor 1576 niet weten bij welke minimumgrens van de vermogens begonnen werd met de aanslag.

Hoe verliep de ontwikkeling de eerste 25 jaar na het beleg? In 1600 bestond er een concentratie van kapitaal in de bonnen Rapenburg en Vleeshuisvierendeel, waarbij direct moet worden opgemerkt dat er in het zeer grote en volkrijke bon Rapenburg voornamelijk een behoeftige bevolking leefde, terwijl dat in het kleine Vleeshuisvierendeel niet het geval was. In 1576 vinden we de hoogste gemiddelde aanslagen in Nieuwland en Wolhuis, die in 1600 nog wel tot de subtop behoorden,

maar toen toch duidelijk bij de twee koplopers achterbleven. In 1588 worden de topaanslagen voornamelijk in het Wolhuis aangetroffen.

Behalve Nieuwland en Wolhuis, behoorden in 1600 ook het Gasthuis en Burgstreng tot de welgestelde bonnen, twee grote wijken, waarvan een hoog percentage der bewoners werd aangeslagen. Ook in 1588 en 1576 bevonden zij zich onder de rijkste. Het Wanthuis en Hogewoerd, die in 1576 nog bij de subtop behoorden, zakten echter terug. In 1600 lag hun bongemiddelde onder het stadsgemiddelde. Wel kunnen wij uitdrukkelijk constateren dat de bevolking van het Wanthuis het meest homogeen was van allemaal: veel aangeslagenen in de middelgrote vermogens, en practisch geen armen.

Samengevat komen we tot de conclusie dat de 'rijkdom' in beide jaren ten zuiden van de Rijn/Nieuwe Rijn woonde en in het bon waar de Burcht gelegen was. Maar waren aanvankelijk de bonnen in de omgeving van het zuideinde van de Breestraat het welgesteldst (Wolhuis, Wanthuis, Nieuwland, Hogewoerd), na 25 jaar van economische en demografische groei constateren we een verschuiving naar de stadsdelen aan het noordeinde daarvan (Vleeshuis, Rapenburg).

De twee nog niet genoemde bonnen in het hartje van de stad tussen het Rapenburg en de Rijn, Over 't hof en Zevenhuizen, zijn typische middenmoten. Niet rijk, niet arm; niet opvallend veel of weinig aanvragen van gesubsidieerd brood; geen extreem hoog aantal aangeslagenen. Ze maakten wel een opmerkelijke ontwikkeling door. Wanneer we naar het aantal aangeslagenen per bon, uitgedrukt in percentages van het stadstotaal, kijken, zien we dat Over 't hof een grote sprong voorwaarts maakte van de 12e naar de 6e plaats. Kijken we naar de gemiddelde aanslagen per bon, dan valt op dat Zevenhuizen van de 11e plaats in 1576 steeg naar de 6e in 1600. Was de universiteit debet aan deze groei? In 1600 woonden respectievelijk 7 en 6 (van de 18) professoren in deze bonnen.

Ook in de onderste regionen zijn accentverschuivingen waar te nemen. Zowel in 1576 als in 1600 waren Marendorp Landzijde, Marendorp Rijnzijde en Niclaasgracht gemiddeld de armste bonnen. Opvallend is echter dat, terwijl het percentage aangeslagenen in Niclaasgracht en Marendorp Rijnzijde terugliep, dat van Marendorp Landzijde iets opliep, en daar in 1600 een kleine gefortuneerde top woonde. Is de duikeling van Niclaasgracht, en in mindere mate van Gansoorde, te wijten aan een trek van de welgestelden naar het centrum? Een tendens waar het overigens welvarender Overmare Landzijde ook aan meedeed?

Wanneer we tenslotte de sociale structuur van de Leidse maatschappij in 1600 bekijken, valt op dat de topvermogens zich bevinden bij de adel. We hebben gezien hoe in de bonnen Rapenburg en Vleeshuis juist edellieden de allerrijksten waren. En zo is het in de gehele stad. De 31 aangeslagenen met het predikaat jonkheer of jonkvrouw betaalden gemiddeld 456 gld. De helft daarvan moest 250 gld. of meer opbrengen (het gemiddelde van de regenten bedroeg 260 gld., dat van de gehele

stad 99 gld.). Het zou interessant zijn na te gaan hoeveel vertegenwoordigers van de opgekomen burgerij zich hieronder bevinden. Immers, de door de commerciële expansie van de zestiende eeuw rijk geworden kooplui maten zich een aristocratische levenswijze aan, en om de hoogste sociale status te verwerven gingen zij zo ver dat ze adellijke titels aannamen⁸⁵. In Leiden kennen we het voorbeeld van Daniel van der Meulen, een uitgeweken Antwerps patriciër, die zich bij tijd en wijle jonkheer noemde. De burgerlijke vermogensvorming manifesteerde zich hier ter stede bij grote zakenlieden, als kooplui, brouwers, en graankopers. Ook de tafelhouders (directeur van de leenbank), privé aangeslagen voor 1000 gld., hoort thuis in deze vroeg-kapitalistische wereld. Uit de groep van de grote zakenmensen en de gegoede neringdoenden (bijvoorbeeld ververs en schoenmakers) kwamen de leden van het stadsbestuur voort. De rijke stedelijke bourgeoisie verwierf de politieke macht en die zou zij voorlopig niet meer afstaan. In de steden van de Republiek ontstond een nieuw regentenpatriciaat. Te Leiden bezaten de regenten een vermogen dat gemiddeld bijna drie maal zo groot was als het gemiddelde van alle aangeslagenen. Hierbij zijn die van twee ex-schouten, Foy van Brouhoven en Pieter van der Does nog niet eens inbegrepen: zij werden aangeslagen voor resp. 800 en 1.600 gld.!

Over het deel van de bevolking dat niet in het kohier voorkomt, bijna driekwart van het totaal, valt niet veel anders te zeggen dan dat 87% ervan in 1598 voor gesubsidieerd brood in aanmerking wenste te komen, en zich zodoende als armlastig kwalificeerde. Het zal voornamelijk bestaan hebben uit de ongeschoolde en weinig-gespecialiseerde arbeiders in de textielindustrie, de knechten van de neringdoende ambachtslieden en de kleine winkeliers. Daarbij voegde zich een steeds wisselende hoeveelheid bedelaars en passanten, die juist in de zestiende eeuw in groten getale op de stad afkwamen, een euvel dat men dan ook trachtte te keren⁸⁶.

Zo is het beeld van de tweede stad in Holland aan het eind van de zestiende eeuw dat van een industriestad met een bloeiende economie en een bevolking die – daarvoor – sterk toeneemt, waaronder grote sociale verschillen aan de dag treden.

85. P. J. Bouman, *Van renaissance tot wereldoorlog* (7e dr.; Groningen, 1965) 74-78; Van Dillen, *Rijkdom en regenten*, 287-288.

86. Braudel, *Capitalism*, 40, 380; SA II, 2031, 5545, 5547, 5685-5687.

BIJLAGE II.

LIJST VAN IN HET KOHIER VAN 1600 VOORKOMENDE BEROEPEN

Beroep	hoogste of enige aanslag	laagste aanslag	aantal
1. Advocaat	30	25	2
2. Apotheker	100	40	3
3. Appelkoper	40	20	3
4. Bakker	350	—	42
5. Barbier	30		1
6. Besnieder	40		1
7. Bezemmaker	20		1
8. Bierdrager	50	30	2
9. Bleker	30	30	2
10. Bode	40	30	3
11. Boekdrukker, -verkoper	300	30	7
12. Bontwerker	50	30	2
13. Boomgaardman	60	30	5
14. Borstelman	48		1
15. Boterkoper	50		1
16. Bouwman	240	—	24
17. Brandewijnzieder	30		1
18. Brouwer	500	50	16
19. Brouwersknecht	20		1
20. Buidelmaakster	—		1
21. Chirurgijn	60	30	4
22. Cipier	30		1
23. Dekenmaker	20		1
24. Deurwaarder	30	—	2
25. Dominee	50	25	3
26. Drapier	70	—	32
27. Dijkgraaf, hoogheemraad	240	50	2
28. Economicus	—		1
29. Fokker	90		1
30. Franchijnmaker	40	30	3
31. Garentwijnster	—		1
32. Glasschrijver	70	30	2
33. Glazenmaker	72	30	9
34. Gorter	40	—	3
35. Goudsmid	80	30	8
36. Graankoper	700	40	10
37. Haarmaker	50		1
38. Harnasverkoper	40		1
39. Hekelster	—	—	2
40. Hoedenmaker	60		1
41. Hoedstoffeerder	—		1
42. Hoefsmid	30		1

Beroep	hoogste of enige aanslag	laagste aanslag	aantal
43. Hoepelmaker	30		1
44. Hosebreier	—		1
45. Hoseverver	30		1
46. Houtverkoper	240	30	7
47. Huidenvetter	100		1
48. Huikmaker	50		1
49. Kaaskoper	80	60	3
50. Kalkbrander	30		1
51. Kalkvoerder	27		1
52. Kantoorkleed-, karpetwerker	40	20	2
53. Kassier	30		1
54. Kleermaker, snijder	100	—	12
55. Klerk ter secretarie	80	30	2
56. Koek-, pasteibakker	50	30	4
57. Kok	40	30	2
58. Kolonel	80		1
59. Kommandeur	100		1
60. Konrooier	15		1
61. Konijnenkoper	30		1
62. Koopman	1200	—	17
63. Koopman in baai, saai, warp of linnen	240	20	10
64. Koperslager	100	30	3
65. Koppedraaier	30		1
66. Kousenbreier, -maker	30	20	4
67. Kramer	60	40	2
68. Kruidenier	250	30	11
69. Kuiper	50	—	16
70. Lakenbereider, -koper, -reder	300	30	20
71. Landmeter	72	—	3
72. Leidekker	250	40	2
73. Linnenwever	30	—	3
74. Lintwerker	100	30	2
75. Lijmzieder	30		1
76. Lijndraaier	48	40	2
77. Lijnwatier	50	30	2
78. Mandenmaker	200	20	6
79. Metselaar	50	—	12
80. Molenaar	48	—	7
81. Mouthandelaar	270		1
82. Mutstrapier	25		1
83. Notaris	100	30	9
84. Olieslager	200	30	8
85. Onderschout	50		1
86. Ontvanger	100	60	2
87. Organist	30		1

VERMOGENSOPBOUW LEIDEN

Beroep	hoogste of enige aanslag	laagste aanslag	aantal
88. Osseweier	40		1
89. Paracelsist	20		1
90. Pedel	—		2
91. Pensionaris	200	80	2
92. Pontgaarder	40		1
93. Poppenmaker	50		1
94. Pottenbakker	48	—	3
95. Potverkoper	60		1
96. Professor	—		18
97. Regent en subregent van het Collegium theologicum	—		2
98. Rekenmeester	800	250	2
99. Rentmeester	300	30	6
100. Scheepmaker	200	20	11
101. Schilder	120	20	3
102. Schipper	160	20	15
103. Schoenlapper	30		1
104. Schoenmaker	120	—	27
105. Schoolmeester	200	—	5
106. Schoorsteenmaker	30		1
107. Schout, ex-schout	1600	150	3
108. Schrijnwerker, kistenmaker	40	30	5
109. Schrijver in de Zijlpoort	30		1
110. Secretaris	80	—	2
111. Smid, slotenmaker, messenmaker	140	20	12
112. Spinnewielmaker	30		1
113. Stametwerker	50	30	6
114. Steenbakker	40		1
115. Steenhouwer	30		1
116. Stoeldraaier	70	30	2
117. Tafelhouder	1000		1
118. Timmerman	160	—	17
119. Tinnegieter, lepelmaker	200	—	8
120. Tobbeerder	20		2
121. Tondekker	—		1
122. Varkenskoper	30		1
123. Vechtmeester	48		1
124. Veermeester	30		1
125. Vellebloter	140	—	22
126. Verver	450	30	13
127. Vettewarier	30	25	2
128. Viskoper	80		1
129. Visser	30	—	3
130. Vlaeckeman	30		1
131. Vlees-, beenhouwer	180	—	18

Beroep	hoogste of enige aanslag	laagste aanslag	aantal
132. Voerlakenreder	60	—	4
133. Voerman	50	—	4
134. Volmolenaar	30	30	2
135. Waard, (bier)tapper	200	—	28
136. Wantsnijder	120		1
137. Waranderer	30		1
138. Wardein	250		1
139. Warmoesman	140	—	20
140. Wielmaker	30	20	3
141. Witmaker	160	—	6
142. Wijnkoper	100	100	2
143. Wijntapper	200	50	3
144. IJzerkramer	40	40	2
145. Zadelmaker	—		1
146. Zeemtouwer	70	20	7
147. Zuivelkoper	30		1
148. Zijdelakenkoper	300	50	7
149. Zijlmaker	50	20	2

BIJLAGE III.

OVERZICHT VAN ALLE AANGESLAGENEN IN HET KOHIER VAN MAART 1576

aanslag in gld. bonnen	6	8	10	12	15	16	18	20	25	30	36	40	50	60	75	100	300	totaal
Marendorp Landzijde	10	4	3	4	1		1	1										24
Marendorp Rijnzijde	8	4	3	1	2		1		1									20
Niclaasgracht	9	2	4	3	2		1	2	1									24
Kerkvierendeel	10	1	2	2								2						17
Overmare Rijnzijde	7	2	2	2			1	2					1					17
Vleeshuisvierendeel	4	2	1	1	4		2	2										16
Zevenhuizen	6	6	2	4	1						2	1	1	1				24
Rapenburg	7		2	2	2						1		1					15
Gansoorde	13	2	1	3	3		2		1	1		1	2					29
Overmare Landzijde	4	2	3	4	1				2						1			17
Over 't hof	6	2		2			2	4		1	2							19
Wanthuisvierendeel	13	5	7	7	14		3	2	4		1	3	2		1			62
Hogewoerd	8		2	2	1	1	1	1	4	1		2						23
Burgstreng	12	4	5	4	4		2	2	2	1		5		1				42
Gasthuisvierendeel	13	3	2	4	2		3	9	6		2	1	1					46
Wolhuisvierendeel	5	2	4	1	4			2		1	1	2	1	1	1			25
Nieuwland	7	4	2	5	3		3	3	1	3	1	1	1		2	1		37
Magistraat	1		3		1			2	7		1	6	3	3	3	3		33
Adel													5				1	6
totaal	143	45	48	51	45	1	22	32	29	8	11	24	18	7	7	4	1	496

BIJLAGE IV.

OVERZICHT VAN ALLE AANGESLAGENEN IN HET KOHIER VAN 1588

aanslag in gld. bonnen	p.m.	6	8	10	12	15	18	20	24, 25	28, 30	35, 36	40	50	60	75	80	100	150	totaal	
Burgstreng	1	8	1	18	1	15		9	8	7		4	3	2						77
Wanthuisvierendeel		13	10	8	9	10	10	4	9	1	1		1							76
Gasthuisvierendeel		15	2	4	3	7	3	1	11	4	1		3	2						56
Nieuwland		14	5	2	4	1	1	5	5	1	3	8								49
Zevenhuizen		13	6	8	2	4	2	1	4			5	1	1						47
Wolhuisvierendeel		9	4	4	2	4		3	2	4		3	4		2	1	1			43
Marendorp Rijnzijde		10	11	7	2	5	1	2	2	3										43
Hogewoerd		12	7	3	4	4	4	2	1		2	2								41
Marendorp Landzijde		9	6	12	6		4		1		1									39
Kerkvierendeel	1	7	5	7	3	4	2	2		4		1	1							37
Gansoorde		8	4	3	2	2	2	3	2	4	2	1			1			1		35
Overmare Rijnzijde		14	2	5	3	3		3	2	1	2									35
Rapenburg		5	2	2	4	3		3	3	1	1	1	1	2						28
Niclaasgracht		9	2	5	2	1		1	2	1										23
Over 't hof		3	3	4	2	2	1	2		1		1	2							21
Vleeshuisvierendeel		2	3	3	2	2	3	2	2					1						20
Overmare Landzijde		5	2	2	3	4	1	1												18
totaal	2	156	75	97	54	72	34	44	54	32	13	26	16	8	3	1	1	1	1	689